

SLOVANSKÁ IDEA A ANTIMILITARIZMUS V RADOCH VIDIECKEHO OBYVATEĽSTVA, MLÁDEŽE A VOJSKA V ČASE BALKÁNSKÝCH VOJEN 1912 – 1913

VOJTECH D A N G L

DANGL, V.: Slovan Idea and Anti-Militarism of the Country Population, as well as of Youth and Military during Balkan Wars 1912 – 1913. *Vojenská história*, 7, 4, 2003, pp 18 – 40, Bratislava.

The published study acquaints us with the fight of the Slavonic nations against the Turkish oppression in mentioned years. The author stress that this fight made clear the views of the political scene on the European events on the eve of the World War I. This struggle also specified concepts, opinions and perspectives of the politic coalitions or groupings and it strengthened internal politic life. The author illustrates the forms of manifestations of spontaneous anti-militarism, which reflected the attitude of the Slovak society to a large degree, mainly the attitude of country population to Austria-Hungaria Army and military and foreign policy of the Monarchy. They however consequently resulted in a whole set of internal regulations, stricter measures and sanctions directed against them. *Military History. Slovakia. The impact of the Balkan wars. Years 1912 – 1913.*

Boj slovanských národov na Balkáne proti tureckému útlaku roku 1912, ako etapa národnooslobodzovacieho hnutia, mal silný ohlas na Slovensku. V určitom zmysle vyjasnil náhľady slovenskej politickej scény na európske dianie v predvečer prvej svetovej vojny, upresnil koncepcie a náhľady politických zoskupení a oživil vnútorný politický život. Zároveň naznačil ciele a smerovanie tých síl slovenskej society, ktoré sa angažovali proti agresívnym prípravám monarchie smerom na Balkán. Balkánske udalosti oživilí v slovenskej spoločnosti myšlienku slovanskej vzájomnosti. Táto idea sa pod vplyvom zrýchľujúcich politických, hospodárskych a sociálnych zmien, aj vďaka pôsobeniu vnútorných politických činiteľov, z ktorých dôležitú úlohu zohralo prenikanie socialistických a sociálnych ideí z radov robotníctva, formovanie agrárpolitického hnutia a názorové cibrenie medzi staršou a mladšou generáciou slovenskej inteligencie, dostávala, aj keď veľmi pozvoľne, na slovenskom vidieku nové liberálnejšie a kritickejšie podfarbenie. Tento proces ale prebiehal pomaly, bol nesúrodý a nemožno vždy jednoznačne určiť ani jeho základné hybné stimuly. Zostáva však nemenným faktom, že napriek tomuto procesu, alebo práve vďaka nemu, zostávalo svojské chápanie slovanskej vzájomnosti v rôznych vrstvách slovenskej spoločnosti stále silné a zohrало dôležitú úlohu aj v postoji k zahraničnej politike monarchie. Výrazne sa to prejavilo v období balkánskych vojen, najmä na jeseň roku 1912, keď sa aj v dôsledku rozmachu proslovanskeho cítenia veľmi zreteľne ukázala vnútorná zraniteľnosť mocenských prostriedkov monarchie, v prvom rade armády a čiastočne aj nespoľahlivosť civilného zázemia. Značný podiel na vytvorení tejto situácie mali aj prejavy spontánneho antimilitarizmu. Tieto tendencie odrážali presvedčenie a názory prevažnej časti slovenského vidieckeho obyvateľstva, ale aj obyvateľstva miest, ich postoj k politickému a emancipačnému zápasu ľudu slovanských balkánskych štátov. Vo veľmi rýdzej podobe ilustrovali ľudové chápanie slovanskej vzájomnosti a zároveň odzrkadľovali postoj slovenskej society k rakúsko-uhorskej armáde a vojnovnej politike dynastie vôbec. Sympatie prejavované voči južným Slovanom a jednoznačné odsúdenie snáh rakúsko-uhorských vojenských kruhov o aktívnu účasť na vývoji udalostí na Balkáne boli zároveň aj svojským vyjadrením národných snáh a túžob. Paralely, ktoré sa tu viedli medzi zápasom balkánskych Slovanov o národnú samostatnosť a medzi národno-obranným zápasom Slovákov v mnohonárodnostnej monarchii, sú evidentné.

Charakteristickou črtou týchto protivojnových prejavov bolo, že vznikali a často aj prebiehali mimo rámca akcií politických strán, hoci ideový vplyv martinského centra Slovenskej národnej strany a hlasistickej generácie sa nedá uprieť, ako i pôsobenie agitácie a činnosti sociálnej demokracie na ich myšlienkovom zázemí. Napriek nejednotnosti, črtám spontánnosti a roztrieštenosti, tieto prejavy v danej historickej konštelácii spôsobili badateľnú nervozitu u vrchnostenských orgánov a prinútili vojenské správy sústrediť pozornosť a úsilie na ich sledovanie a vytváranie preventívnych opatrení na ich zamedzenie. Vzhľadom na silný vplyv idey slovenskej vzájomnosti na vytváranie protivojnového postoja v slovenskom prostredí v materiáloch civilných i vojenských úradov, sa náznaky antimilitarizmu a odporu k armáde a zbrojeniu často označujú ako panslavistické.

* * *

Úrady mali skúsenosti s prejavmi antimilitarizmu a sympatií k južným Slovanom v monarchii už z obdobia anekčnej krízy a nepodceňovali ich. Uhorský minister vnútra ešte v novembri 1909 vydal dôverné nariadenie všetkým vysokým úradníkom verejnej správy, v ktorom zdôraznil potrebu včas urobiť patričné opatrenia na zamedzenie rozšírenia antimilitarizmu v Uhorsku. Mimo iného nariadil, aby policajné orgány prvého stupňa zaviedli prísne dôvernú evidenciu osôb podozrivých z aktívnej účasti na antimilitaristickom hnutí. V prípade, že išlo o občana, ktorý podliehal brannej povinnosti, žiadal uviesť aj pluk, do ktorého bude dotýčny odvedený. Tieto osoby boli pod trvalou kontrolou zo strany polície a po nástupe do základnej prezenčnej služby v spoločnej armáde boli údaje o ich činnosti odovzdané veliteľstvu príslušného armádneho zboru. Honvédstvo sústreďovalo tieto materiály na obvodnom doplnovacom veliteľstve. Minister vnútra ďalej nariadil, že po dohode s vojenskými správami polícia musí sledovať aj styk vojakov, ktorí sú podozriví z antimilitarizmu s civilnými osobami.¹ Vojenské správy prísne sledovali dodržiavanie týchto nariadení. Keď napr. veliteľstvo V. zboru v Bratislave v stanovenom termíne neobdržalo hlásenia o antimilitaristoch od policajnej vrchnosti, ihneď ich dodanie urgovalo u hlavného župana, a ten svojou linkou túto urgenciu okamžite postúpil ďalej.² V marci 1912 viedenské ministerstvo vojny poukazujú na „iredentistické javy“ na juhozápadnom pohraničnom území monarchie zdôraznilo potrebu užšej spolupráce vojenských a civilných orgánov v boji proti „nepriateľským tendenciám v pohraničných územiach“. Majúc na mysli proslovanské a protivojnové nálady obyvateľstva pritom zvýraznilo, že „súčinnosť všetkých štát zachovávajúcich faktorov je nevyhnutná, aby sa účinne mohlo čeliť agitáciám, ktoré rátajú s istými náladami a často disponujú aj so značnými prostriedkami“.³ Obežníkom z 11. 7. 1912 uhorský minister vnútra, odvolávajúc sa na svoje predošlé výnosy podobného charakteru, nariadil zákaz všetkých ľudových zhromaždení, ktoré by boli namierené proti nedávno sankcionovaným zákonom, najmä zákonom súvisiacim s brannými silami štátu.⁴ Po vypuknutí prvej balkánskej vojny sa kontrola protivojnových tendencií ešte sprísnila a bola znásobená dôslednejším sledovaním osôb „panslavistického“ čítania. Do tejto kategórie uhorské úrady automaticky zaraďovali všetkých tých občanov slovenskej národnosti, ktorí verejne prejavili svoje sympatie k Rusku a k slovanským národom na Balkáne, najmä k Srbom.

Odpor proti militarizácii a prípravám monarchie na vojenské dobrodružstvo mal v posledných troch mesiacoch roku 1912 na území Slovenska rôzne podoby a prejavoval sa v rôznej intenzite. Už v množiacich sa procesoch proti previneniu urážkou panovníka a dynastie badať

¹Štátny oblastný archív (ŠOBA) Bratislava, Slúž. úrad Senec, 23/1910-eln.

²Vojenský historický archív (VHA) Trnava, KK-5, Spisy prez., 85/9/2/3/-prez.

³Magyar Ország Levéltár (MOL) Budapest, ME, XLI/1934/1912.

⁴ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 62/1912-biz.

podtext obviňovania cisára a jeho blízkeho okolia zo snáh rozpútať svetovú vojnu a zamedziť národnoemancipačnému pohybu balkánskych Slovanov. Keď k týmto procesom prirátame vyhlásenia, ktoré v podobných súvislostiach boli prednesené na adresu vlády, maďarských úradov, brachiálnej moci, vojenských špičiek, potom je evidentný nárast počtu odsúdených Slovákov v súvislosti s balkánskymi udalosťami.⁵ Spoločnými črtami týchto spontánnych, často silne citovo podfarbených, vyhlásení bolo, že boj Balkánskeho zväzu proti tureckej nadvláde dávali do súvisu s postavením Slovanov v monarchii, prejavy sympatie jednoznačne patrili bojujúcim Srbom, Bulharom, Černohorcom atď., nepriamo odmietali oficiálnu zahraničnú politiku monarchie a obviňovali ju z antislovenských snažení. Vo viac alebo menej výraznej podobe sa tu objavuje aj črta ľudovo chápaného rusofilstva a predovšetkým zjavný odpor k vojenskému riešeniu problémov na Balkáne zo strany monarchie. V náraste týchto symptómov, aj keď sa objavovali skôr živelne, úrady videli nebezpečenstvo v prípade, ak sa monarchia bude vojensky angažovať na Balkáne. Mohli mať totiž nepriaznivý dopad aj na armádu. Opatrenia, ktoré mali zamedziť ďalší rozmach týchto možností, sa preto robili nielen v oblasti, ktoré patrili do kompetencií ministerstva vnútra a uhorskej vlastibrany, ale aj ministerstva spravodlivosti. Už v urýchlení novelizácie zákona o urážke panovníka a útoku na ustanovizeň kráľovstva, ktorý v podobe zák. čl. 34 z roku 1913 bol po prerokovaní v oboch komorách uhorského parlamentu 29. 7. 1913 sankcionovaný, treba hľadať okrem iného úsilie o zamedzenie týchto prejavov. Spomínaným zákonom sa v značnej miere rozšíril trestný kódex vzťahujúci sa na previnenia namierené proti kráľovskej inštitúcii, proti dynastii a osobe panovníka.⁶ V súvislosti s balkánskymi vojnami totiž práve panovníka a jeho blízke okolie stále častejšie kritizovali a napádali. A to mimo rámca politických strán v prvom rade, a najadresnejšie práve v kruhoch srbského, ukrajinského a slovenského vidieckeho obyvateľstva.

Po vypuknutí prvej balkánskej vojny, napriek sprísneným opatreniam, centrálné úrady dostávali stále častejšie hlásenia o rozhovoroch, súkromných i poloverejných prejavoch a porádach, pri ktorých sa odsudzovali agresívne plány monarchie smerom na Balkán a vyjadrovali vrele sympatie k južným Slovanom. Expozitúra bratislavského policajného kapitanátu v Trnave v druhej polovici novembra 1912 konštatuje, že v tamojších slovenských vrstvách badať „živé sympatie voči južným bratom“, čo ešte samo osebe by nemuselo byť príčinou bezprostredného zásahu zo strany úradov. Tieto úkazy sú však takého charakteru – konštatuje sa v dokumente – že ich treba dávať do priameho súvisu „s nervózne rýchlou organizovanosťou“ Slovanov v Uhorsku. Policajný kapitanát podotýka, že v danej situácii môžu mať tieto príznaky ďalekosiahly následok nielen politického charakteru, ale aj „z hľadiska bojaskopnosti armády“.⁷ Z hlásenia bratislavského pohraničného kapitanátu ministerstvu vnútra vyplýva, že na Myjave a vo Vrbovom sa medzi obyvateľstvom objavovali poznámky a vyhlásenia odsudzujúce vojenské prípravy monarchie.⁸ V tom istom hlásení sa píše, že vo Vysokej pri Morave a v Malackách, kde slovanské cítěnie je veľmi silné, sa obyvateľstvo nadchýna víťazstvami Srbov a výbuchy svojho presvedčenia tlmí v podstatne menšej miere, než tomu bolo v minulosti.⁹ V súhrnnom hodnotení hlásenia sa konštatuje, že napriek silnému spolucitieniu s balkánskymi slovanskými národmi a s ich snaženiami, korene proslovenského cítěnia tunajšieho obyvateľstva vyrastajú z tradičného rusofilstva. Preto ani aktívny odpor zo strany obyvateľstva v prípade vojny iba proti Srbsku nebude taký zjavný, ako v prípade vojnového konfliktu

⁵ŠOBA Bratislava, KS Bratislava, V/289/1913, V/504/1913, V/781/1913, V/1055/1913, V/1071/1913, V/1098/1913, V/71/1915, IV/371/1913; SNA Bratislava, U MV, 371/1911-res., 1658/1912-res.; Národné noviny, 29. 4. 1913; Prúdy, roč. 4, 1912 – 1913, 5 – 6, s. 254; Slovenské ľudové noviny, 4. 4. 1913; Slovenský hlásnik, 20. 6. 1913; Robotnícke noviny, 17. 4. 1913.

⁶Magyar törvénytár. 1913. évi törvényczikkek. Budapest 1914, s. 396-399.

⁷Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, U MV, 1179/1912-res.

⁸SNA Bratislava, U MV, 1658/1912-res.

⁹Tamže.

s Ruskom. V takomto prípade, píše sa v hlásení – „bude obyvateľstvo tohoto kraja nielen že úplne nespoľahlivé, čiže s veľkou časťou obyvateľstva tohoto kraja ako s vyzvedačmi môže Rusko istotne rátať, ale je obava, že sa dajú zaiste predpokladať z ich strany i silnejšie prorusky živé prejavu rodového príbuzenstva.“¹⁰

Medzi obyvateľstvo slovenského vidieka prenikali aj idey a nálady Srbov žijúcich v monarchii, ktorí dávali neskrývane najavo svoj nesúhlas s vojenskými opatreniami Rakúsko-Uhorska, otvorene ich kritizovali a verejne proti nim vystupovali. Viedli živú agitáciu na železničných staniaciach, kadiaľ prechádzali vojenské transporty k južným hraniciam, nahovárali vojakov na dezerciu, na útek do Srbska a takýmto útekem napomáhali. Mladí srbskí utečenci dokonca vstupovali do srbskej armády. Stupeň sympatií uhorských Srbov s bojom svojich bratov na Balkáne mal taký rozsah, že novohradský pohraničný kapitanát hlásil ich „úplnú nespoľahlivosť“ a žiadal posilu, aby mohol sledovať správanie obyvateľstva aspoň na železničných staniaciach pri príchodoch vlakov.¹¹ O vplyve nálad medzi Srbmi žijúcimi v monarchii na politické zmyšľanie slovenského obyvateľstva svedčí okrem iného aj hlásenie policajného kapitanátu v Žiline. Z hlásenia vysvitá, že obyvateľstvo na slovenských dedinách severného a severozápadného Slovenska bolo toho názoru, že územie Uhorska obývané Srbmi patrí Srbsku.¹² Toto konštatovanie potvrdzuje aj ďalší dokument, ktorý bol vyhotovený v kancelárii žilinského pohraničného kapitanátu a v ktorom sa píše, že takýto názor je rozšírený najmä v žilinskom katolíckom krúžku.¹³ Uhorský minister vnútra v liste ministrovi financií zo dňa 23. 12. 1912 konštatuje, že zároveň s hnutím uhorských Srbov sa zosilnila „protištatná agitácia“ aj v radoch Slovákov a Ukrajincov. Z toho dôvodu žiada čo najrozsiahlejšie opatrenia na zamedzenie týchto úkazov a navrhuje zamestnať za účelom sledovania týchto aktivít ďalších tridsať detektívov.¹⁴ Z obežníkov ministra vnútra hlavným županom sa dozvedáme, že v krajoch obývaných obyvateľstvom slovenského a rumunského pôvodu sa počas balkánskych vojen objavili obrazy oslavujúce víťazstvá Balkánskeho zväzu.¹⁵

Medzi obyvateľstvom sa šírili prosrbské a proslovanské nálady aj pôsobením podomových obchodníkov, šafraníkov a plátenníkov. Tí na svojich cestách za obživou sa oboznamovali s pomermi v ďalších krajinách a svoje poznatky a politické názory rozširovali na Slovensku. V okolí Brezna a na trhoch v Liptove slovenské dedinské obyvateľstvo počúvalo s veľkým záujmom výklady šafraníka, ktorý sa s uspokojením vyjadroval o víťazstvách Srbov, zdôrazňoval dôležitosť vzájomnej podpory Slovanov a agitoval proti Maďarom.¹⁶ V Bytči a v Hliníku nad Váhom iný muž, ktorý sa vrátil z Ruska, nabádal, aby ľud v prípade mobilizácie odmietol vziať zbraň do ruky a nebojoval proti svojim slovanským bratom.¹⁷ O úlohe podomových obchodníkov pri rozširovaní ideí „panslavizmu“ píše aj náčelník žandárskej stanice v Liptovskom Mikuláši. Navrhuje, aby podžupanský úrad dal podomovým obchodníkom povolenie na výkon ich práce len vtedy, keď sa presvedčil o tom, že nie sú „národnostného čítania“.¹⁸

Úrady venovali značnú pozornosť občanom slovenského pôvodu, ktorí pri vykonávaní svojej profesie museli cestovať po krajine alebo častejšie navštevovali susedné štáty. Usilovali sa im brániť v kontaktoch s domácim, predovšetkým protivojnovo naladeným, obyvateľstvom sympatizujúcim so Srbmi. Najmä ich pôsobenie v krajoch so srbským, chorvátskym, sloven-

¹⁰Tamže.

¹¹MOL Budapešť, BM, 924/10/1912-res.

¹²BORODOVČÁK, V.: Slovenská demokratická verejnosť a srbská národná politika v predvečer prvej svetovej vojny. In: Československo a Južoslávia. Z dejín československo-južoslovenských vzťahov. Bratislava 1968, s. 231.

¹³VHA Trnava, KK-5, Spisy prezidiálne, 44-1/2-1913 prez.

¹⁴PÖLÖSKEI, F.: Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előestéjén. In: Századok, roč. 104, 1970, č. 1, s. 23.

¹⁵ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 82/1913-biz; Slúž. úrad D. Streda 1/1914-eln.

¹⁶SNA Bratislava, UMV, 2102/1912-res.

¹⁷SNA Bratislava, UMV, 371/1911-res.

¹⁸SNA Bratislava, UMV, 2320/1913-res.

sským a ukrajinským obyvateľstvom vyvolávalo podozrenie „z neprajného ideového pôsobenia“ a zo špionáže. Často sa upozorňovalo na to, že v spomenutých oblastiach môže nájsť živnú pôdu aj pôsobenie cudzích emisárov. Ministerstvo vnútra preto vydalo pokyny na sledovanie ruských potulných brusičov,¹⁹ macedónskych pekárov pôsobiacich v Uhorsku,²⁰ srbských cukrárov, zmrzlinárov a predavačov chladených nápojov.²¹ Zakázalo nákup koní srbskými dôstojníkmi v Uhorsku,²² odmietlo dať povolenie na verejné vystupovanie hudbe srbskej sokolskej jednoty *Dušan Silny*,²³ spracovalo a distribuovalo pokyny na internovanie srbských vojenských a civilných utečencov z Balkánu do oblastí s čisto maďarským obyvateľstvom.²⁴ Ešte v novembri 1911 ministerstvo vnútra vydalo prísne dôverné direktívy pre jednotlivé župy vo veci spolupráce župných a vojenských orgánov v otázkach sledovania podozrivých cudzincov.²⁵

Po vypuknutí prvej balkánskej vojny minister vnútra opäť nariadil prísne sledovať cudzinecký ruch, aby „nespolahlivé živly“ svoj pobyt nemohli využívať „jednak k poburovaniu, jednak k špionáži“.²⁶ Obchodný zástupca a poradca z Uhorska so sídlom v Petrohrade v liste ministrovi obchodu upozornil na „nebezpečenstvo“ vyplývajúce z organizovania hromadných výprav do Ruska, z usporiadania výstav a iných hospodársko-kultúrnych akcií v Rusku, ktoré podľa neho sledujú politické ciele. Medziiným uvádzal, že usporiadatelia týchto akcií rátajú s hromadnou účasťou na týchto podujatiach nielen z balkánskych území, ale i z Horného Uhorska. Smerodajné politické kruhy v Rusku vraj vidia, že je zrelý čas na to, aby sa panslavistická propaganda zintenzívnila v týchto krajinách.²⁷

Tieto i ďalšie dôverné nariadenia vlády a vojenských správ priamo nadväzovali na úkazy objavujúce sa v nemalej miere aj na území Slovenska. Tie nemohli povzbudzujúco pôsobiť na vyššie vojenské kruhy kalkulujúce s vojnou so Srbskom. Množili sa totiž hlásenia, v ktorých úrady informovali, že najmä v krčmách a hostincoch, na verejných zábavách a pod. odznievajú vyhlásenia svedčiacie o tom, že v prípade vojny so Srbskom alebo Ruskom, miestne obyvateľstvo vypovie poslušnosť a odmietne vziať do ruky zbraň.²⁸ Minister vnútra v polovici novembra nariadil intenzívne sledovať „protištátne hnutia“, ktoré sa prejavujú najmä „zbierkami pre srbskú armádu, tajnými schôdzkami“ a vyjadril podozrenie, že v prípade mobilizácie, „príslušníkov slovanských národností v Uhorsku, povinných vojenskou službou“ budú nabádať v ich domácom prostredí k porušovaniu „vojenských povinností“.²⁹ Dňa 28. novembra hlavný župan Trenčianskej župy referoval ministrovi vnútra o situácii v župe a okrem iného žiadal prísun detektívov. Zdôvodňoval to potrebou trvalo sledovať činnosť „panslávov“ v tejto oblasti. Zároveň poukazoval na nevyhnutnosť nadviazať užší kontakt žilinskej pohraničnej polície s policajným kapitanátom v Žiline, predovšetkým za účelom sledovania „národnostných hnutí“.³⁰ Náčelník bratislavského policajného kapitanátu na okraj svojho hlásenia o národnostnom pohybe v Skalici poznamenal, že vlna ohlasu balkánskych udalostí sa zaiste odrazí aj v tejto oblasti, a preto považuje za svoju povinnosť ešte intenzívnejšie sledovať všetky prejavy národnostných hnutí.³¹ Župan Zemplínskej župy písal v podobnom duchu. Zaviazal sa

¹⁹ŠOBA Levoča, ŽS, Podžupan, prez. písomnosti, 2/1913-eln.; ŠOBA B. Bystrica, Slúz. úrad v B. Bystrici, 3/1913; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 96/1912-biz.; Iba z Liptovskej župy za tri mesiace vypovedali z územia Uhorska štyroch brusičov ruského pôvodu. (MOL Budapest, BM, 1913/2/6).

²⁰ŠOBA Bratislava, Slúz. úrad D. Streda, 1/1914-eln.

²¹ŠOBA Bratislava, ŽB, hl. žup., 346/1913.

²²ŠOBA B. Bystrica, Slúz. úrad v B. Bystrici, 27/1911-rez.

²³ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 5/1913-biz.; ŠOBA B. Bystrica, Slúz. úrad v B. Bystrici, 9/1913.

²⁴ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 81/1912-biz.

²⁵ŠOBA Bratislava, Slúz. úrad Senec, 24/1911-eln.

²⁶ŠOBA Bratislava, Slúz. úrad Senec, 12/1912; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 81/1912-biz.

²⁷Tamže, 57/1913-biz.

²⁸SNA Bratislava, UMV, 1179/1912-res. 2010/1912-res; 10/1913-res; 1861/1912-res.

²⁹Tamže, 1179/1912-res.

³⁰Tamže, 1372/1912-res.

³¹Tamže, 986/1912-res.

prísne kontrolovať všetky náznaky protivojnovej propagandy a podozrivej organizovanosti v hraniciach župy.³² Na pozorovanie „panslavistického hnutia“ v súvislosti s balkánskymi udalosťami dodal bratislavský policajný kapitanát k dispozícii štyroch detektívov.³³

O raste aktivity v slovenskom prostredí pod vplyvom balkánskych vojen svedčí aj výňatok z hlásenia župana Zvolenskej župy. Jeho opis zaslal sekretariát ministerského predsedu ministrovi vnútra na ďalšie pokračovanie. V hlásení sa píše, že od vypuknutia balkánskej vojny badať medzi Slovákami určité pohyby, ktoré sa prejavujú najmä v tom, že žiadajú povolenie na zakladanie čitateľských krúžkov, na usporadúvanie amatérskych divadelných predstavení, koncertov a pod. Cieľom týchto kultúrnych podujatí je podľa župana snaha získať legálnu základňu na národnostné schôdzky a intenzívnu propagáciu „národnostných ideí“.³⁴ Rôzne „panslavistické“, prosrbské a protivojnové náznaky v kruhoch slovenského obyvateľstva hlásili aj z ďalších centier slovenského národného pohybu: z Martina, z Banskej Bystrice, zo Žiliny, z Dolného Kubína, Námestova atď.³⁵ V jednej z neskorších správ žandárskej stanice z Liptova sa môžeme dočítať, že prejavy národnostného oživenia u Slovákov by bolo možné čiastočne obmedziť iba sústavným sledovaním panslávov zo strany miestnych úradov, na čo by bolo treba zvýšiť početný stav žandárskych hliadok. Toto posilnenie žandárskej stanice by bolo osožné aj preto, že „počas vojnových hnutí (ide o balkánske vojny – pozn. V. D.) obyvateľstvo naplnené panslavistickými náukami prejavovalo tak výhražné chovanie, že vo vážnom prípade je maďarský element ohrozovaný ...“³⁶ Pre prípad mobilizácie veliteľ žandárskej stanice žiadal posilniť žandárske hliadky „spolahlivými, maďarsky cítiacimi“ domobrancami, pretože ak sa doplnia liptovskými Slovákami, je pravdepodobné, že tí, dostanúc zbraň do ruky, použijú ju proti tunajším Maďarom.³⁷ Kandidát na miesto mešťanostu v Ružomberku vyhlásil v súkromnom rozhovore s L. Medveckým, začiatkom decembra, že sa posiluje o udržanie vojenskej posádky v Ružomberku, predovšetkým na pacifikovanie „panslavizmu“.³⁸

V prvých mesiacoch balkánskej vojny honba za „panslavizmom“ zo strany miestnych maďarských úradov a oficiálnej tlače dostáva kampaňovitú podobu. Jej ciele sú zjavné: zastrašiť rastúce národné sebavedomie Slovanov v monarchii, pacifikovať „nespolahlivé“ zázemie pre prípad vojny so Srbskom, prípadne s Ruskom a v súvislosti s tým citeľne zasiahnuť aj rastúce antimilitaristické úkazy vnútri národnostných hnutí v Uhorsku. „Panslavizmus“ sa stal heslom, ktoré sa skloňovalo v rôznych pádoch a využívalo sa na ovplyvňovanie príslušníkov neslovanských národov monarchie. Vystihli to aj *Robotnícke noviny*, keď napísali: „Panslavizmus je vo svete strašiacom, ktorým tlač a vládnuce kruhy udržiavajú v rozličných európskych štátoch plameň vlasteneckého oduševnenia v dušiach obyvateľstva. Najmä u nás v Uhorsku mnoho o panslavizme a panslávoch sa hovorí. Nedá sa odškriepiť, že je v tom viac klamstva a švindlu, vypočítaného na obchod s vlastenectvom, než skutočného a odôvodneného strachu. U nás často počujeme rečniť o panslávoch a máme typických úradníkov, ktorí celú svoju kariéru založili na kriku proti panslávom.“³⁹ Na druhej strane však tieto hlásenia, pochádzajúce takmer výlučne od slúžnovských úradov, policajných kapitanátov, špeciálnych detektívnych telies a vojenských správ, teda miestnych a štátnych orgánov vládnej a brachiálnej moci, aj keď splácali svoju daň spomínanej kampani, svedčili o nepopierateľnom raste pocitu národného uvedomovania u slovenského obyvateľstva a o jeho odpore k agresívnej zahraničnej politike monarchie.

³²Tamže, 1424/1912.

³³Tamže, 67/1912-res.

³⁴MOL Budapest, ME, XXXVII/1289/1913; SNA Bratislava, UMV, 838/1912-res.

³⁵VHA Tmava, KK-5, Spisy prez. 44/1/2/-prez; ŠOBA B. Bystrica, Slúž. úrad v B. Bystrici, 48/1912-prez.; 55/1913-prez; SNA Bratislava, UMV, 371/1911-res.

³⁶Tamže, 2320/1913-res.

³⁷Tamže.

³⁸SNA Bratislava, Pozostalost' V. Makovického, šk. 5, List L. Medveckého V. Makovickému zo 7. 12. 1912.

³⁹Robotnícke noviny, 15. 5. 1913.

Signály svedčiace o protivojnovom zmýšľaní slovenského vidieka v rokoch 1912 a 1913 zd'aleka neskončili iba vyššie spomínanými úkazmi a verbálnymi vyhláseniami. Na slovenskej dedine sa objavujú, čítajú a rozširujú letáky antimilitaristického obsahu, ktoré sa dostávajú aj medzi slovenských príslušníkov armády a do kasární.⁴⁰ Podľa spomienky účastníka robotníckeho štrajku stavebníkov v Trnave, pod vplyvom jedného z takýchto letákov, slovenskí príslušníci z trenčianskej posádky odmietali postupovať so zbraňou v ruke proti účastníkom štrajku.⁴¹ Hlavný slúžny z Trnavy zaslal županovi Bratislavskej župy niekoľko exemplárov časopisu *Válka* a pošťazoval sa, že tento obrázkový časopis vychádzajúci v Čechách, sympatizujúci so Srbmi a vyzývajúci k zbierkam pre balkánskych Slovanov, je hromadne dovážaný do Uhorska a že bol rozširovaný v Ružomberku a zrejme i v okolitých obciach. Žiada zakázať jeho poštový dovoz.⁴² Ministerstvo hospodárstva na žiadosť ministra vnútra vydalo dôverné pokyny riaditeľstvu pôšt a telegrafov, aby sledovali všetky podozrivé poštové zásielky z cudziny, dokonca aj zásielky finančného charakteru, zadržali ich a adresátov oznámili bezpečnostným orgánom.⁴³

Zbierky, ktoré sa na Slovensku robili v prospech srbského, čiernohorského a bulharského Červeného kríža, boli nielen prejavmi sympatií s bojujúcimi Slovanmi a humánnym gestom, ale aj svojským vyjadrením nesúhlasu s agresívnou politikou monarchie voči Balkánu.⁴⁴ Dobové údaje svedčia o tom, že aj v chudobných slovenských dedinách tieto zbierky mali úspech. Srbská *Zastava* napr. písala o tom, že i v srbských dedinách prinášali Slovenky rôzne dary a prispievali na zbierku pravoslávnej cirkvi v prospech ranených Srbov a Čiernohorcov. *Národné noviny*, na adresu ktorých peňažité príspevky prichádzali, od 1. do 28. novembra registrovali príspevky vo výške 5467,10 korún⁴⁵, a až do súdneho vyšetrovania zaslali na adresu S. J. Zacheja v Sofii na účely Červeného kríža 6754,38 korún.⁴⁶ Zbierka sa začala na Slovensku spontánne, pod vplyvom podobných zbierok v Čechách a medzi uhorskými Srbmi, Chorvátmi a Ukrajincami. *Národné noviny* 30. 10. 1912 požiadali ministerstvo vnútra o povolenie vyhlásiť zbierku pre bulharský, srbský a čiernohorský Červený kríž, ale ministerstvo na túto žiadosť neodpovedalo. Medzitým na adresu redakcie *Národných novín* prichádzali milodary, a to i pod vplyvom výzvy *Národného hlásníka* z 8. novembra. Úrady to využili na rozsiahle vyšetrovanie na základe udania dolnokubínskej žandárskej stanice, ktorá zdôraznila najmä to, že zbierky sa robia v „kruhoch panslávov“.⁴⁷ Finančnú podporu medzi ľuďom však

⁴⁰VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 44/1/1-4/1913-prez.; 10/6-3/1913-prez.

⁴¹AÚML ÚV KSS Bratislava, 6/13, Spomienka Š. Mokráňa z Trnavy.

⁴²SNA Bratislava, U MV, 497/1912-res.; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 91/1912-biz. Župan v tejto súvislosti hlási „protištátne tendencie“ ministerstvu vnútra. Ministerstvo vnútra však súdne pokračovanie nezaviedlo, dôvodiac, že aj keď časopis sleduje boj Srbov so sympatiami, nenapáda monarchiu. (ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 99/1912-biz.). Skutočným dôvodom tu však bol zrejme fakt, že časopis vychádzal v Čechách s povolením rakúskych úradov a jeho zákaz v Uhorsku by vrhal divné svetlo na uhorské úrady.

⁴³SNA Bratislava, U MV, 1707/1912-res.

⁴⁴Úradné miesta sympatizovali s Tureckom, čo sa prejavovalo aj v poskytovaní mimoriadnych úľav tureckým vojenským utečencom. Tak napr. skupinu 210 tureckých vojenských utečencov umiestnili v levočských kasárňach a 10 dôstojníkov ubytovali v rodinách v meste. Dostalo sa im všetkých výhod, vrátane zdravotníckej opatery, aj keď podľa platných smerníc ich mali internovať (MOL Budapešt, BM, 1912/10-996-res.). Proti Srbom v obdobných prípadoch postupovali oveľa prísnejšie. (GALÁNTAI, J.: Magyarországon az első világháborúban 1914 – 1918. Budapest 1974, s. 75). V širšej verejnosti sa o týchto skutočnostiach vedelo.

⁴⁵Podľa údajov z jednotlivých čísiel *Národných novín* od 1. do 28. novembra.

⁴⁶*Národné noviny*, 11. 1. 1913.

⁴⁷MOL Budapešt, BM, 702/2/1912. Podrobnejšie priebeh vyšetrovania pozri *Národné noviny*, 11. 16., 30. 1. 1913. Minister vnútra v dôvernom obežníku vyzval županov, aby trvali na predkladaní zoznamov prispievajúcich, pretože sú dobrým materiálom na sledovanie „zo štátopoliticajného hľadiska pod výtky spadajúcich“ uhorských občanov (ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 95/1912-biz.). Ďalšími obežníkmi potom obmedzil zbierky pre Červený kríž v balkánskych štátoch v tom zmysle, že sa museli distribuovať výlučne cez budapeštianske centrum uhorského Červeného kríža (Tamže).

organizovali jednotlivci aj mimo redakcie *Národných novín*. Dňa 26. 10. a 1. 11. 1912 napr. istý občan z Bytče na tanečnej zábave „nižších spoločenských vrstiev“ – ako nezabudol podotknúť pisateľ hlásenia – vyzbieral 14 korún a túto sumu pre účely srbského Červeného kríža zaslal pražskej Živnostenskej banke.⁴⁸ Podobnú zbierku zorganizovali za príspevia 80 až 100 ľudí aj z okolia Zemianskej Kotešovej pri Bytči.⁴⁹ Žilinskí predstavitelia národného hnutia mali podľa hlásenia žilinského pohraničného kapitanátu za účelom organizovania zbierok pre srbský Červený kríž poradu s českými národovcami.⁵⁰

Inou formou protivojnového prejavu slovenského vidieckeho obyvateľstva bola jeho účasť na antimilitaristických ľudových zhromaždeniach a demonštráciách sociálnych demokratov. Pokúsiť sa o nejaký číselný odhad v týchto súvislostiach, zistiť aspoň približnú účasť rurálneho prostredia na takýchto akciách je prakticky nemožné. Faktom však zostáva, že žandárske a policajné hlásenia o týchto zhromaždeniach sa nepriamo zmieňujú o účasti nielen robotníkov, ale aj roľníkov, poľnohospodárskych robotníkov, dedinskej chudoby a inteligencie. V niektorých prípadoch účasť zďaleka prekračovala počet príslušníkov robotníctva v blízkom okolí, čo by taktiež nasvedčovalo tomu, že sa na protivojnových zhromaždeniach sociálnych demokratov zúčastňovali aj obyvatelia z okolitých dedín. Zo strachu pred rastom národného pohybu, prejavmi sympatií k balkánskym Slovanom a odporu k zbrojeniu a smerovaniu zahraničnej politiky monarchie, úrady v tomto období, až na jeden prípad, nepovolili ľudové zhromaždenia, ktoré organizovala Slovenská národná strana za všeobecné volebné právo.⁵¹

Nemalú starosť vojenským správam v Uhorsku robili sabotážne akcie, najmä na územiach obývaných Srbmi, Chorvátmi, Poliakmi a Rumunmi. Aj keď išlo o menšie, skôr individuálne akcie, ako napr. strelba na vojenské stráže, pokusy o prepad zbrojných skladov a pod., vyžiadali si zvýšenú ochranu zo strany armády. Z vojenského hľadiska ešte nepriaznivejšie pôsobil fakt, že útoky podnikali zrejme domáci obyvatelia, čo armádne velenie vnímalo ako potvrdenie správ, ktoré hovorili o „nespoľahlivosti“ časti slovenského a rumunského obyvateľstva. Na zamedzenie takýchto akcií, na základe skúseností z roku 1908 – 1909 cisárske a kráľovské ministerstvo vojny rozkazom z 22. 11. 1912 nariadilo bezodkladne zabezpečiť všetky dôležité vojenské zariadenia a sklady a primerane zvýšiť ochranu kasární, vojenských úradov a kancelárií. Zároveň obmedzilo pohyb civilných osôb v blízkosti vojenských objektov a podriadilo ho prísnej vojenskej kontrole.⁵² Minister vojny požiadal aj ministerského predsedu a ministra vnútra Uhorska o „primerané policajné opatrenia“ na podporu ochrany vojenských veliteľstiev a inštitúcií.⁵³ Minister vnútra dôverným prípisom z 27. novembra tlmočil túto žiadosť všetkým hlavným županom a nariadil ju rešpektovať.⁵⁴ Pretože útoky na chránené vojenské objekty neprestávali ani po týchto opatreniach, vojenské veliteľstvá nariadili sprísniť dozor v tom zmysle, že stráže boli oprávnené strieľať už po prvej výzve.⁵⁵ Aby sa predišlo útokom na železničné trate, príslušné miesta uvažovali aj o ozbrojení „spoľahlivých“ železničných robotníkov a o ich zaradení medzi železničné strážne oddiely.⁵⁶

Dozor nad dôležitými vojenskými objektmi zaviedli aj v župách s prevahou slovenského obyvateľstva. Tam, kde vojenské správy nemohli z rôznych príčin splniť zvýšené nároky na strážnu službu, vypomáhali žandárske hliadky a v mimoriadnych prípadoch aj civilné stráže. Zvlášť sa prísnil dozor na území Liptova, kde sa nepretržite strážili všetky dôležitejšie mos-

⁴⁸SNA Bratislava, UMV, 371/1911-res.

⁴⁹Tamže.

⁵⁰Tamže.

⁵¹Slovenský týždenník, 7. 3. 1913.

⁵²MOL Budapest, ME, XLI/6965/1912.

⁵³Tamže.

⁵⁴ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 90/1912-biz.

⁵⁵Národné noviny, 13. 2. 1913.

⁵⁶MOL Budapest, ME, XLI/1174/1913.

ty nad Váhom.⁵⁷ Vrchnostenské úrady v Liptove prejavili v tejto súvislosti znepokojenie, upozorňujúc že slovenské, silne proslovansky zmýšľajúce obyvateľstvo z okolia Ružomberka, prevažne baníci, môžu získať prístup k dynamitu. Vo vytipovaných dedinách urýchlene uskutočnili kontrolu.⁵⁸ Nálada obyvateľstva v tejto oblasti viedla aj k zdôrazňovaniu požiadavky úradov na rázne obmedzenie držby zbraní u civilného obyvateľstva a ďalšie opatrenia s tým súvisiace.⁵⁹

Zvláštnu pozornosť venovali uhorské bezpečnostné orgány mládeži, kde sa prosrbské sympatie a odpor proti zbrojeniu monarchie prejavovali vo veľmi výraznej podobe. Mládež bola bezprostredne ohrozovaná vojnovými plánmi militaristických kruhov, intenzívne vnímala medzinárodné dianie a jeho dosah na vnútorný život. Študujúca mládež v slovenských podmienkach mala navyše veľmi blízko k slovenskej dedine, jej problémom, túžbam a v období balkánskych vojen sa do značnej miery stotožňovala s cítením obyvateľstva slovenského vidieka. Vrchnostenské orgány logicky sústreďovali svoju pozornosť predovšetkým na pohyby v kruhoch mládeže, a to najmä budúcich odvodových ročníkov. Zostrený dohľad mal za následok vyšetrovanie proti mládežníckemu spolku Prúdy,⁶⁰ vylučovanie slovenských študentov zo stredných škôl v Banskej Bystrici, Kežmarku, Štubni, Šoproni a v Békéscsabe,⁶¹ domové prehliadky u podozrivých zo šírenia „protišťátnych“ ideí a „buričských“ tlačových materiálov⁶² a pod. V súvislosti s vyšetrovaním v Kežmarku sa v materiáloch fondu uhorského ministerského predsedu nachádza záznam, ktorý hovorí o „protišťátnom tajnom spolku“ medzi študentmi tamojšieho gymnázia a obchodnej školy. Tento spolok podľa policajného vyšetrovania redigoval, „protišťátne články obsahujúce list“ a jeho exempláre rozširoval medzi „panslavisticky citiacimi študentmi stredných škôl Hornej Zeme“.⁶³ Z týchto úkazov „protišťátnych hnutí“ príslušné uhorské orgány v spojitosti s balkánskymi vojnami vyvodzovali tak ďalekosiahle závery, že popri srbskom, ukrajinskom národnostnom hnutí boli predmetom rokovania vlády. Hovorilo sa o nich najmä v súvislosti so zdôvodňovaním nutnosti zvyšovať početné stavy detektívnych telies.⁶⁴ Pri tejto príležitosti ministerský predseda vo funkcii ministra vnútra konštatoval: „Žandárstvo, pohraničná polícia, budapeštianska krajinská polícia s použitím vrchnostenských správnych orgánov vo svojej pôsobnosti urobili síce všetky opatrenia a z prípadu na prípad vyhládali aj príslušné ministerstvá, napriek tomu nemôžu tieto opatrenia považovať za dostačujúce, lebo rozsah hnutí je tak veľký, že keď medzi ne zahrnieme aj snaženia socialistov, smerujúce k narušeniu vnútorného mieru krajiny, nápaditými postupmi a opatreniami prajný výsledok sa už viac dosiahnuť nedá.“⁶⁵

Uhorskej vláde, miestnym správny orgánom a ozbrojeným zložkám podriadeným ministerstvu vnútra robili značné problémy antimilitaristické nálady oscilujúce v radoch slovenského obyvateľstva v Uhorsku, a s tým spojené oživenie národnouvedomovacieho procesu na jeseň roku 1912. Nespôľahlivosť zázemia v prípade vojny so Srbskom, prípadne aj s Ruskom, nebola ani z vnútropolitického ani z vojenského hľadiska zanedbateľná vec. Zatiaľ síce vládna mašinéria bola schopná tieto viac-menej izolované prejavy a hnutia pacifikovať bez toho, že by siahla k výnimočným opatreniam. Znepokojenie v týchto kruhoch vyvolávalo najmä to, že napriek rôznym opatreniam, sa od týchto nálad nedarilo izolovať ozbrojené sily. Antimilita-

⁵⁷SNA Bratislava, UMV, 2074/1912-res. Išlo najmä o mosty v Ružomberku, vo Vlaškách, v Lipt. Mikuláši, v Lipt. Hrádku a v Kráľovej Lehote.

⁵⁸Tamže, 1736/1912-res. Išlo o obce: Černová, Ludrová, Tri Sliache, Likavka, Stanková, Lipt. Osada, Lipt. Revúca, Lužná a Boca.

⁵⁹MOL Budapest, BM, 1912/10/648-res.; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. sp. hl. žup. 32/1913-biz.

⁶⁰Prúdy, roč. 4, 1912 – 1913, č. 5 – 6.

⁶¹Tamže. Literárny archív Maticy slovenskej (LAMS) Martin, VI/3-227, A. Štefánek, fasc. Maďarizácia.

⁶²Slovenský týždenník, 7. 3. 1913.

⁶³MOL Budapest, ME, XLI/1162/1913.

⁶⁴MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek. Zápisnica zo zasadania ministerskej rady 8. 12. 1912, záznam č. 14.

⁶⁵Tamže.

rizmus a proslovanské cítenie vnútri armády mohli mať veľmi škodlivé následky na vojenské i politické ciele monarchie. Preto vojenské správy, využívajúc skúsenosti z obdobia anekčnej krízy, reagovali veľmi podráždene na všetky príznaky protivojnového zmýšľania v armáde. Rozsah antimilitaristického hnutia spočiatku prekvapil obidve vlády i samotnú generalitu. Čoskoro však nastal koordinovaný frontálny útok proti všetkým jeho formám. Ten sa potom v plnej miere prejavil v novembri, keď sa medzinárodná situácia značne vyostrovala. V tom čase na vedenie zahraničnej politiky stále viac vplývala vojnová strana, a antimilitaristické demonštrácie sociálnych demokratov vrcholili. Súbežne s týmto trendom sa aj v armáde prísne sledovali aj najnepatrnejšie príznaky protivojnového zmýšľania.

Úrady a posádkové veliteľstvá sa predovšetkým pokúšali v maximálne možnej miere obmedziť kontakt vojakov s protivojnovou naladeným obyvateľstvom, najmä s robotníctvom, sociálnymi demokratmi a príslušníkmi slovanských národov žijúcich v Uhorsku. Ešte z roku 1909 platil dôverný výnos ministra vnútra o evidovaní osôb podozrivých z účasti na antimilitaristickom hnutí a odporúčanie ministra, aby polícia v tejto veci spolupracovala s vojenskými orgánmi.⁶⁶ Roku 1911 ministerstvo vnútra rozoslalo župným úradom prísne dôverné mapy o národnostných pomeroch v Uhorsku, ktoré sa mali využiť pri sledovaní národnostných hnutí z hľadiska „maďarských (uhorských) národných záujmov“.⁶⁷ Po vypuknutí prvej balkánskej vojny posádkové veliteľstvá začali obmedzovať vychádzky nespôhľivým vojakom, usilovali sa o „odpolitizovanie“ mužstva rôznymi opatreniami v rámci vlastnej kompetencie. Viedenské ministerstvo vojny vydalo rozkaz zborovým veliteľstvám o tom, že treba mužstvo poučiť, ako sa má zachovať v prípade, ak by sa do ich blízkosti pokúšali dostať „podozrivé osoby“ a zároveň nariadilo všetky „podozrivé pozorovania“ v tejto súvislosti ihneď oznámiť najbližšej bezpečnostnej vrchnosti, prípadne ministerstvu vojny.⁶⁸ Tým istým rozkazom žiadalo dôsledne zabezpečiť všetky vojenské zariadenia, sklady a kasárne a opakovane nariadilo obmedziť pohyb civilných osôb v kasárňach.⁶⁹ V tom istom čase minister uhorskej vlastibrany dôverným spisom požiadal svojich štyroch kolegov – ministra obchodu, ministra financií, ministra poľnohospodárstva a ministra vnútra, aby po svojej linke nariadili prísne kontrolovať a registrovať všetky úkony, ktoré by svedčili o snahe negatívne ovplyvniť bojovú pripravenosť ozbrojených síl. Vymenoval trinásť oblastí, ktoré z vojenského hľadiska majú prvoradý význam a žiadalo spomenuté ministerstvá, aby o všetkých protivojnových a proti armáde namierených aktivitách podali telegrafické hlásenie priamo na ním riadené ministerstvo. Tam sa malo rozhodnúť o ďalších krokoch.⁷⁰

Po čiastočnej mobilizácii rakúsko-uhorských vojsk v novembri 1912 vydalo ministerstvo vojny ďalšie dôverné nariadenie adresované ministerskému predsedovi Uhorska. V ňom, odvolávajú sa na povolanie prvého ročníka zálohy a troch najmladších ročníkov náhradnej zálohy do aktívnej služby, vyslovilo presvedčenie, že tieto opatrenia budú ďalším popudom na antimilitaristické demonštrácie a protivojnové zhromaždenia. Z toho dôvodu žiadalo ministerského predsedu, aby dal dispozície na prekazenie takýchto demonštrácií a protestných prejavov namierených proti „vojenským bezpečnostným opatreniam“, a aby voči týmto aktivitám čelil „najostrejšími prostriedkami“. Zároveň žiadalo, aby príslušné orgány „proti antimilitaristickej propagande, ktorá by sa pri tejto príležitosti prejavila“, zasiahli čo najprísnejšie.⁷¹ V súvislosti s dopĺňaním útvarov na vojnové početné stavy minister uhorskej vlastibrany zaslal župným úradom dôverný obežník, v ktorom upozornil, že tieto opatrenia zrejme spôsobia neprajnú nervozitu medzi obyvateľstvom, a že predpokladá možnosť odopierania nástupu vojenskej služ-

⁶⁶ŠOBA Bratislava, Slúž. úrad Senec, 23/1910-eln.

⁶⁷ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 94/1911-biz.

⁶⁸MOL Budapest, ME, XLI/6965/1912.

⁶⁹Tamže.

⁷⁰MOL Budapest, XLI/6362/1913.

⁷¹MOL Budapest, BM, 1912/6/1253.

by. V takýchto prípadoch žiada použiť donucovacie prostriedky.⁷² Dňa 27. novembra uhorský minister vnútra konštatujú, že u slovanského obyvateľstva sa prejavujú znepokojujúce prejavy antimilitarizmu, zasahujúce i do armády, vydal pokyny pre županov, aby tieto hnutia intenzívne sledovali a podnikli všetky zákonné kroky na ich zamedzenie.⁷³ Ešte v ten istý deň županské úrady obdržali ďalšie nariadenie ministerstva vnútra o zákaze protivojnových schôdzí a demonštrácií v duchu výzvy ministra vojny,⁷⁴ a o podpore vojenských orgánov pri sledovaní takýchto hnutí.⁷⁵ Na zasadaní ministerskej rady dňa 7. decembra 1912 sa prijali ďalšie opatrenia na potlačenie „protištátnych hnutí“.⁷⁶

Ministerstvo vojny v elaboráte *Vojenské požiadavky politickej a politicko-administratívnej povahy* vypracovalo systém pacifikovania zázemia pre prípad vojny. V odseku IV bodu 2 tohto elaborátu sa píše, že všetky „nebezpečné elementy“, zdržiavajúce sa v nástupovom mobilizačnom priestore, sa musia v okamžiku mobilizácie zaistiť a internovať do lokalít, „v ktorých ich praktické stráženie vzhľadom na tam usadlé obyvateľstvo – bezpodmienečne spoľahlivé, ako aj pre miestne pomery, bude uľahčené“.⁷⁷ Do kategórie „nebezpečných elementov“ sa samozrejme započítavali aj občania aktívne prejavujúci svoj odpor k zbrojeniu monarchie a k prípravám na svetovú konflagráciu. Už tento, čisto náhodný a zďaleka neúplný, výber z opatrení, ktoré najvyššie vojenské miesta uskutočnili v relatívne krátkom období vrcholenia antimilitaristického hnutia v Uhorsku, demonštruje snahu zabrániť všetkými dostupnými prostriedkami prenikaniu protivojnových, pacifistických a proslovanských ideí do armády. Zároveň potlačiť všetky takéto príznaky objavujúce sa vo vojsku a preventívne vytvoriť bariéry proti neprijateľným „rozbijačským“ tendenciám.⁷⁸ Že navzdory týmto opatreniam sa protivojnové a protivojenské nálady v radoch príslušníkov ozbrojených síl rozrastali, svedčí o hlbokých koreňoch protimilitaristických nálad v širokých masách ľudu, ktoré sa v tomto období formujú do určitých konkrétnych podôb pasívneho či aktívneho odporu, a to vo veľmi výraznej podobe aj na území Slovenska.

V čase balkánskych vojen na Slovensku prudko vzrástol počet tých *vojnopovinných* mužov, najmä z najnižších spoločenských vrstiev, ktorí predovšetkým pre nechť k armáde a k tomu, čo táto mocenská zložka reprezentovala, odchádzali za hranice. Tieto úteky už v roku 1911 globálne dosahovali v tzv. Hornom Uhorsku v niektorých vojenských telesách výšku presahujúcu 60 % stavu odvedených.⁷⁹ V roku 1912 ešte vzrástli a dosiahli alarmujúci stav. V niektorých odvodových okresoch na Slovensku sa k odvodom nedostavila takmer 1/3 registrovaných brancov. Vo väčšine prípadov išlo o mladíkov, ktorí vedome volili útek pred službou cisárovi.⁸⁰ Podľa dobového odhadu iba roku 1913 odišlo z Rakúsko-Uhorska do zahraničia, aby sa vyhlo vojenskej službe, okolo 12 000 mladíkov.⁸¹ Tento počet stelesňoval takmer celý jeden kompletný ročník kontingentu nováčikov honvédstva z obdobia pred brannou reformou roku 1912.⁸² Úrady na po-

⁷²ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup. 82/1912-biz.; ŠOBA Bratislava, Slúž. úrad Senec, 13/1912.

⁷³ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 86/1912-biz.

⁷⁴Tamže, 89/1912-biz.

⁷⁵Tamže, 90/1912-biz.

⁷⁶MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek, zasadanie ministerskej rady 7. 12. 1912, záznam č. 14.

⁷⁷MOL Budapest, BM, 1913/2/959.

⁷⁸Ďalšie opatrenia, ktoré vláda a vojenské správy urobili v tomto smere, pozri aj v nasledujúcich odstavcoch. Viacero zásadných nariadení podobného charakteru vyšlo najmä v súvislosti s hnutím Srbov a Chorvátov v monarchii a mali čiastočne vplyv aj na ostatné národnostné územia. Pozri tiež: PÖLÖSKEI, F.: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910 – 1914. Budapest 1970, s. 155-159; MERÉNYI, L.: Antimilitarista mozgalmak hazánkban a monarchia katonai előkészületei ellen 1912. őszén. In: Hadtörténelmi Közlemények, roč. 9, 1962, č. 2, s. 73-101.

⁷⁹MOL Budapest, ME, XLI/764/1911-eln.

⁸⁰Číselné údaje pozri: DANGL, V.: Systém doplňovania rakúsko-uhorskej armády so zreteľom na Slovensko. In: Vojenské obzory H, 2, 1995, č. 3, s. 6-7.

⁸¹KLACL, A.: Kam spějeme. In: Sborník mládeže, b. m. v., 1913, s. 18.

⁸²DANGL, V.: Prejavy antimilitarizmu na Slovensku v súvislosti s bojom o branné zákony a slovenská politika v rokoch 1911 – 1912. In: Štúdie k československým vojenským dejinám. Bratislava 1976, s. 25.

puď ministerstva vojny sa pokúšali, najmä formou legislatívnych opatrení, znížiť tento počet už pred balkánskymi vojnami, výsledky však boli mizivé. Ba v jednom hlásení zo Šarišskej župy sa konštatuje, že napriek týmto opatreniam vyst'ahovalctvo stúpa, a to najmä v kruhoch *vojnop povinnej* mládeže.⁸³ V podobnom duchu vyznieva i hlásenie župana Gemerskej a Malohontskej župy, ktorý vymenoval aj hospodárske nevýhody, vyplývajúce z veľkého vyst'ahovalctva. Podotýka, že tento trend sa musí výrazne odraziť aj na brannej pripravenosti krajiny, keďže odchádzajú najmä mladí, ktorí, i keď sa eventuálne po čase vrátia, opotrebovaní ťažkými pracovnými podmienkami za hranicami, nie sú už schopní vojenskej služby.⁸⁴

Že prevažnú väčšinu vyst'ahovalcov mužského pohlavia tvorili občania vo veku brannej povinnosti, dokazujú aj štatistické údaje.⁸⁵ Pritom vrchné velenie nemohlo, napriek rôznym dohodám s inými vládami, počítať s tým, že títo *vojnopovinní* sa vo väčšom počte vrátia, aj keď sa v tomto smere robili pokusy. V období balkánskej krízy sa pozoruhodné výsledky dosiahli iba u tých, ktorí sa zdržiavali v Nemecku alebo v Rumunsku. Ale z tých štátov, kam smeroval najväčší vyst'ahovalecký prúd návratnosť nebola takmer žiadna alebo bola úplne mizivá.⁸⁶ „Válečné nebezpečenstvo vyháňa ... z krajiny obyvateľov. V Hamburgu a Brémach sú celé húfy vyst'ahovalcov idúcich do Ameriky“, píše *Robotnícke noviny* z 12. 12. 1912. V materiáloch zborových veliteľstiev sa množia písomnosti a informácie o vyst'ahovalctve a jeho vplyve na branné sily.⁸⁷ Zároveň úrady boli nútené priznať, že ani policajné opatrenia ani zvýšenie stavu pohraničných žandárskych hliadok nepriniesli želané výsledky. Preto sa ministerská rada rozhodla vyhlásiť odmenu pre tých, ktorí včas upozornia na pripravované úteky mladých ľudí a udajú tých, ktorí im pri tom pomáhajú.⁸⁸ Prijala aj finančný rozpočet, predložený ministrom vnútra⁸⁹, na krytie týchto výdavkov a výdavkov súvisiacich s odmeňovaním a hradením výloh pre rôznych „pozorovateľov“ a „informátorov“ z národnostných oblastí.⁹⁰ Aby sa znížil počet utečencov za hranice a odhalili tajní vyst'ahovaleckí agenti, používali aj detektívov.⁹¹

Z podnetu najvyšších vojenských miest sa obmedzilo vydávanie vyst'ahovaleckých pasov a v decembri 1912 bol úplný zákaz opustenia hraníc a vydávania pasov pre povinných vojenskou službou.⁹² *Národné noviny* pri tejto príležitosti ilustrujú situáciu v severných slovenských župách takto: „Tu na hraniciach, a Vrútkach a v Martine vídame masy po 100 – 200 vyst'ahovalcov nazad ťahať pod bajonetmi žandárov.“⁹³ Slovenskí mladíci si napriek sprisneným opatreniam a zákazom našli spôsoby ilegálneho opustenia hraníc. Pritom sa často stávali obeťou rôznych vyst'ahovaleckých agentov a lodiarskych spoločností. Údajov o pôsobení týchto agentov nájdeme relatívne veľa, čo svedčí okrem iného o výnosnosti tejto „profesie“, ako i po „dopyte“ zo strany domáceho obyvateľstva. Aj keď úrady venovali značnú pozornosť odhaľovaniu ich činnosti,⁹⁴ v podstatnejšej miere neznížili ilegálny odchod za hranice. Rôzne vyst'ahovalecké agentúry a lodiarske spoločnosti dokonca vydávali brožúry, v ktorých radili, ako mož-

⁸³MOL Budapest, ME XXXVII/1197/1910.

⁸⁴MOL Budapest – XXXVII/2100/1911.

⁸⁵Napr. roku 1905 malo 23,3 % vyst'ahovalcov menej než 20 rokov a 74 % nad 20 rokov. Vyst'ahovalci nad 50 rokov svojho veku tvorili iba 2,7 % z celkového počtu. (Népszava, 21. 6. 1907).

⁸⁶HL Budapest, HM, 4961/1913-eln.

⁸⁷VHA Trnava, KK-5, MA, 24-2/5-1912; 24-2/1/1913; 24-2/2-2/1913; 56-2/2-4/1913.

⁸⁸MOL Budapest, BM, 1912/10/924.

⁸⁹MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek, zasadnutie ministerskej rady 7. 12. 1912, zápis č. 13.

⁹⁰Tamže.

⁹¹Tamže, zápis č. 14.

⁹²Az 1910. évi június hó 21. ére hirdett Országgyűlés Képviselelőházának irományai, 22. zv. Budapest 1913, s. 377, dok. č. 708.

⁹³Národné noviny, 21. 12. 1912.

⁹⁴ŠOBA Bytča, Krajský súd Ružomberok, 133/1912; 391/1913; SNA Bratislava, U MV, šk. 353, VI b 16/1914; 988/1914-res.

no bez pasu opustiť územie monarchie,⁹⁵ a zaplavili nimi Uhorsko. Ministerstvo uhorskej vlastibrany v apríli 1913 priznáva, že cez niektoré územia stále vo veľkom počte opúšťajú Uhorsko záložníci a vystaňovalci, „ktorí k tomuto povolenie nemajú“.⁹⁶ Pritom niektoré obvodné žandárske veliteľstvá, medzi nimi aj bratislavské, z dôvodov „účinnnejšej kontroly vystaňovateľstva“ boli posilnené aj vojenskými oddielmi.⁹⁷

Rakúsko-Uhorsko síce malo dohodu o vydaní vojenských utečencov s Talianskom, so Švajčiarskom i s inými krajinami, na jeseň roku 1912 sa však prakticky tieto dohody neplnili a vláda si musela priznať, že mocenskými prostriedkami nie je schopná zabrániť dokonca ani tomu, aby srbskí mladíci ilegálne neopúšťali hranice a nevstupovali do srbskej armády. Tým, ktorí ilegálne prekračovali hranice, sa dostávalo značnej podpory aj od domáceho obyvateľstva. Poskytovalo im informácie, útulok a pomáhalo pri prechode cez hranice. „Mnohí im napomáhajú, najmä obyvatelia obcí ležiacich v blízkosti hraničných pásiem“⁹⁸, píše sa v jednom hlásení. Zo Slovenska ilegálne úteky tých, ktorí boli povinní vojenskou službou, smerovali najmä cez severozápadné hranice Uhorska, kde im obyvateľstvo Moravy a Čiech pomáhalo v ďalšej ceste mimo územia monarchie.⁹⁹ Aj keď odpor proti rakúsko-uhorskej armáde, vojenskej službe a perspektívam bojového nasadenia proti balkánskym Slovanom a Rusom neboli v tomto období jediným motívom útekov slovenského obyvateľstva za hranice, u mládeže boli vo veľkej miere určujúcim prvkom alebo impulzom, aby opustili krajinu. Išlo o pasívnu formu odporu a nesúhlasu, veľmi často kombinovanú výslednicou katastrofálnych hospodárskych a sociálnych podmienok slovenského vidieckeho obyvateľstva.

K pasívnym formám odporu treba sčasti prirátat’ odmietanie dostaviť sa k súpisu brancov, k odvodom, bránenie sa úradnému výkonu v súvislosti s následným predvedením brancov, rôzne pokusy vyhnúť sa vojenskej evidencii a pod. Súdy mali s týmito previneniami plné ruky práce. Počet *vojnopovinných* z Uhorska, ktorí sa nedostavili v novembri 1912 k súpisu brancov bez dokázateľného vážnejšieho dôvodu, činil 2 896 mužov. Za nedostavenie sa k odvodom v období od júla 1912 do decembra 1913 bolo na základe 64 § branného zákona XXX. z roku 1912 stíhaných o 2 298 viac nováčikov, než rok predtým. Táto cifra dokazuje, že ohlas balkánskych vojen silne vplýval na morálku brancov v Uhorsku. Za „opomenutie“ dostaviť sa na výzvu ku kontrole vojenskej evidencie pre prípad mobilizácie v uvedenom období, ministerstvo uhorskej vlastibrany nahlásilo vojenským súdom 8 945 občanov.¹⁰⁰ Je samozrejmé, že mnohé prípady, skrývajúce sa za týmito štatistickými údajmi, nemôžeme použiť ako materiál na výskum vplyvu balkánskych vojen na rast protivojnového zmýšľania domáceho obyvateľstva a tobôž nie na výskum uvedomelého antimilitarizmu. Je jasné, že motivácie jednotlivcov, prečo sa dostali do rozporu s príslušnými paragrafmi branného zákona, boli rôzne. Často mali osobný, intímny charakter, vyplývali z neinformovanosti alebo boli jednoducho náhodné. V globále však zvyrazňujú jeden zásadný moment rozšírený v radoch ľudových vrstiev – odpor k ozbrojeným silám Rakúsko-Uhorska, k militarizmu a k prípravám na vojnu.

Svojským riešením úteku spod povinností vojenskej služby boli prípady sebamrzačenia, ktoré sa síce na Slovensku objavovali iba ojedinele, ale napr. v Báčke sa vyskytli v značných rozmeroch. Podžupan Báčsko-Bodročkej župy zaslal ministrovi vnútra opis listu jedného slúžneho, v ktorom tento konštatuje, že oslobodzovanie sa od vojenskej služby formou sebamrzačenia je rozšírené v celej župe, ba dokonca aj v susedných župách. Vymenováva 19 ľudí, ktorí si nechali prepichnúť ušné bubienky, aby sa tak vyhli odvodu,¹⁰¹ resp., aby ich prepustili z vojen-

⁹⁵MERÉNYI, ref 78, s. 91.

⁹⁶HL Budapest, HM, 4691/1913-eln.

⁹⁷MOL Budapest, BM, 1913/10/1959-res.

⁹⁸MERÉNYI, ref 75, s. 92.

⁹⁹Tamže, s. 91.

¹⁰⁰HL Budapest, HM, 72/1914-eln.

¹⁰¹MOL Budapest, BM, 1911/2/62; Slovenský denník, 8. 2. 1911.

skej služby. Na základe predbežného šetrenia sa ešte zistilo, že v tejto oblasti sa podobné zá-kroky urobili na 54 brancoch alebo už odvedených občanoch.¹⁰² Dolnozemský Slovák v tej-to súvislosti napísal: „V Báčke, šajkášskom kraji, veľmi sa rozšírila mánia, že sa vojnopovinní dali dokaličiť, aby ich neodobrali za vojakov... To samodokaličenie má byť na Dolniakoch na široko-d'aleko rozšírené.“¹⁰³

Odpor k rakúsko-uhorskému militarizmu sa veľmi výrazne odrážal aj vo vysokom počte dezercii. Konkrétne číselné údaje o počte dezercii z útvarov dislokovaných na území Slovenska síce nemáme k dispozícii. Pri podrobnom sledovaní interných úradných novín, určených pre vrchnostenské úrady, však prekvapuje vysoký počet útekov z posádok, v ktorých slúžilo aj veľa Slovákov, ako aj množstvo mien slovenskej proveniencie, na nositeľov ktorých vojenské úra-dy v tomto období vydali zatykač.¹⁰⁴ Dobrým vodidlom pri zisťovaní národností je aj to, že v týchto novinách sa uvádzalo aj bydlisko dezertéra a ako poznávacie znamenie znalosť rečí. Slovenčina sa vyskytuje v mnohých prípadoch. Pre bližšiu orientáciu v rokoch 1908 až 1912 dezertovalo z útvarov podliehajúcich 8. armádnemu zboru v Prahe 201 vojakov.¹⁰⁵ Aj dezercie z vojenských útvarov podliehajúcich 5. armádnemu zboru v Bratislave museli byť vyso-ké, čo nepriamo vyplýva z protiopatrení tohto veliteľstva na zamedzenie útekov vojakov z posádok.¹⁰⁶

Idea slovanskej vzájomnosti, spájaná s odporom k rakúsko-uhorskému militarizmu a najmä k vojnovým plánom voči Srbsku, veľmi silne prenikala, napriek už spomínaným opatreniam vojenských veliteľstiev, do radov slovenských vojakov. Čítajú sa a rozširujú medzi nimi letá-ky s protimilitaristickým obsahom, robia sa zbierky pre srbský, čiernohorský a bulharský Čer-vený kríž, objavujú sa poloverejné i celkom verejné vyjadrenia nesúhlasu s vojenskou politikou monarchie a prejavy sympatií s bojujúcimi Slovanmi na Balkáne. Vojaci nadväzujú osobné styky s robotníkmi organizovanými v sociálnej demokracii a preberajú ich názory na svetové dianie a pod. Z listu teológa V. Jurkoviča, ktorý pre svoje slovanské cítenie bol vylúčený zo seminára, vyznieva presvedčenie, že v prípade vojny so Srbskom alebo Ruskom slovenskí vo-jaci monarchie budú „zaiste strieľať do vzduchu alebo do zeme“.¹⁰⁷ Predseda spolku vojens-kých vyslúžilcov z Gajar udáva členov spolku, že sa zaoberajú politizovaním, a že v novembri v súvislosti s čiastočnou mobilizáciou verejne osočovali ministra vojny, ako aj jeho opatrenia na prípravu vojny.¹⁰⁸ Žandárska stanica v Liptovskom Mikuláši upozorňuje na nespoľahlivosť slovenského obyvateľstva v prípade jeho zapojenia do ozbrojených strážnych hliadok.¹⁰⁹ Úra-dy vydávajú nariadenie na stíhanie českých a slovenských agitátorov, ktorí vraj nabádajú vo-jakov slovanského pôvodu k sabotovaniu vojenských nariadení v prípade mobilizácie.¹¹⁰ Trnavská pobočka bratislavského pohraničného policajného kapitanátu v druhej polovici no-vemбра 1912 hlásila, že tunajší slovenskí národovci, spolu s ďalšími známymi postavami slo-venského národného života, sa zišli na schôdzke, na ktorej okrem iného v tajnosti prerokúvali možnosti šírenia „pocitu národnostnej a plemennej spolupatričnosti v plukoch so slovanskou materčinou ...“¹¹¹ Vzhľadom na ťažkosti s rozširovaním propagandy v kasárňach sa vraj roz-hodli, že budú pôsobiť najmä na *vojnopovinných*, ktorí v prípade mobilizácie budú môcť tie-to myšlienky šíriť ďalej priamo v armáde. Zároveň s podobným cieľom mienia vydat' aj

¹⁰²Tamže.

¹⁰³Dolnozemský Slovák, 15. 3. 1911.

¹⁰⁴Pozri Trencsén vármegye hivatalos lapja, roč. 23, 1912 a roč. 24, 1913.

¹⁰⁵Vojenský historický archív (VHA) Praha, KK-8, Spisy prez., 587/1913-prez.

¹⁰⁶VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 16-3/1/1913-prez.

¹⁰⁷MOL Budapest, BM, 1912/2/702.

¹⁰⁸ŠOBA Bratislava, Vládny komisár pre vojnové záležitosti, 159/1914 K.

¹⁰⁹SNA Bratislava, 2320/1913-res.

¹¹⁰ŠOBA B. Bystrica, Služ. úrad v B. Bystrici, 47/1912-prez.

¹¹¹SNA Bratislava, UMV, 1179/1912-res.

leták.¹¹² Táto neoverená správa, pochádzajúca údajne „z panslavistických kruhov“, spôsobila značný rozruch na ministerstve vnútra i na vojenských miestach. Ministerstvo vnútra, ako aj viedenské ministerstvo vojny nariadili prísne sledovať a vyšetriť túto záležitosť. Prípis ministra vojny, požadujúci „čo najdôraznejšie pátranie“, obdržali v tejto veci aj veliteľstvá IV., V., VI. a VII. armádneho zboru.¹¹³ List policajného kapitanátu z Trnavy zo 16. decembra síce spochybnil konanie takejto porady,¹¹⁴ ale úrady boli i naďalej presvedčené o pôsobení národnostných agitátorov na vojakov slovenského pôvodu. Objavujú sa ďalšie hlásenia „o panslavistickej propagande“ v ozbrojených silách na území severného Uhorska,¹¹⁵ o šírení panslavistických letákov a proklamácií v Žiline.¹¹⁶

V marci 1913 uhorský minister vnútra upozorňuje, že podľa informácií, ktoré má k dispozícii, budú cez Nemecko dovážané protištátne a antimilitaristické letáky z Ruska, a rozširované v armáde najmä medzi vojakmi chorvátskej a srbskej národnosti. Žiadal ministra obchodu o spoluprácu pri sledovaní dovozu týchto letákov na železničiach a poštách v Uhorsku.¹¹⁷ Strach z prenikania týchto letákov medzi mužstvo bol znásobený tým, že roku 1911 sa v ruskej armáde objavili letáky so silným sociálnorevolučným nábojom, ktoré dokonca stanovili formy revolučnej propagandy vo vojsku. Generálny štáb rakúsko-uhorskej armády vzápätí upozorňoval na nezodierne následky prenikania takýchto letákov do ozbrojených síl monarchie.¹¹⁸ V tom istom mesiaci hlavné velenie honvédstva v obežníku všetkým honvédskeým obvodným veliteľstvám, peším a jazdeckým divíziám nariaďuje prísne kontrolovať, či sa v kasárňach neobjavila kniha s názvom Kasárne. Tá je totiž „nepokryte protivojenská, propaguje sociálne idey a je určená na to, aby na mužstvo z morálneho hľadiska pôsobila čo možno najhorším vplyvom“.¹¹⁹ Ministerstvo vojny poslalo v tom čase ministerskému predsedovi Uhorska list o rozširovaní letákov vyzývajúcich všetky národnosti monarchie, „aby sa pripojili k tej veľmoci, ku ktorej sa podľa svojej národnosti cítia byť priťahovaní“.¹²⁰ Vojenské veliteľstvá žiadajú od podriadených útvarov v tejto veci rázne zakročiť, pretože sa letáky podobného charakteru už objavili v posádkach.¹²¹ Pritom sami si museli priznať, že nedokážu zabrániť tomu, aby medzi mužstvo neprenikali aj letáky a jednotlivé čísla robotníckej tlače, ktoré v duchu uznesenia II. internacionály vyzývali k boju proti militarizmu a vojne. Táto agitácia nachádzala živnú pôdu najmä u mužstva nemadžarského a nenemeckého pôvodu v Uhorsku. Náčelník bratislavského pohraničného policajného kapitanátu v liste bratislavskému policajnému náčelníkovi, z druhej polovice novembra, konštatuje, že na základe získaných informácií z posledného obdobia nevyučuje, že sledovanie vojenských osôb zo strany polície, a to dokonca aj štábných dôstojníkov, sa stane nevyhnutným.¹²²

Pod vplyvom dojmov zo vzbury pardubických dragúnov, ktorí mali byť odvezení do Haliče, ríšsky minister vojny vydal začiatkom decembra výnos, v ktorom nariadil „starat' sa so všetkou dôraznosťou a spoľahlivo o to, aby všetci dôstojníci venovali čo najväčšiu pozornosť opakovaným pokusom antimilitaristov, ktorí sa snažia ovplyvniť mužstvo. V takýchto prípadoch je potrebné použiť všetky prostriedky, ktoré sú po ruke, aby sa zamedzilo akýmkoľvek ďalším pokusom o vzburu, ktorá nielenže odporuje disciplíne a vojenskému poriadku, podkopáva duch armády a znižuje armádu v očiach civilného obyvateľstva, ale svedčí aj o me-

¹¹²SNA Bratislava, UMV, 1743/1913-res.

¹¹³VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-3/1913-prez.

¹¹⁴VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-5-prez.

¹¹⁵VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 85-7/2-6-prez.

¹¹⁶VHA Trnava, Spisy prez., 44-1/1-H/1912-prez.

¹¹⁷MOL Budapest, BM, 1913/2/963-res.

¹¹⁸MOL Budapest, ME, XLI/3007/1911.

¹¹⁹HL Budapest, HF, 1123/1913-eln.

¹²⁰MOL Budapest, ME XLI/6739/1913; ŠOBA Bratislava, ŽB, Dôv. spisy hl. žup., 68/1913-biz.

¹²¹VHA Trnava, KK-5, Spisy prez., 44-1/3-1913-prez.

¹²²SNA Bratislava, UMV, 1957/1913-res.

nejcennosti útvaru a jeho nespoľahlivosti, keby bol postavený tvárou v tvár opravdu vážnym udalostiam.“¹²³ Minister nariaduje dôstojníkom proti takýmto úkazom vystupovať „bezohľadne a tvrde“. Preventívne žiada, aby velením záložných transportov, kde sa najčastejšie prejavoval odpor, boli poverení skúsení dôstojníci a spoľahliví poddôstojníci.¹²⁴ O nič optimistickejšie nevyznieva ani dôverný obežník ministra uhorskej vlastibrany vrchnému veliteľstvu honvédsťva a honvédskeým obvodným veliteľstvám z prvej štvrtiny roku 1913. V ňom na základe poznatkov ministra vojny je nútený konštatovať, že medzi záložnými dôstojníkmi, aspirantmi a jednoročnými dobrovoľníkmi „našli svoje vyjadrenie protištátne city“.¹²⁵ Minister žiada, aby sa na jeho nariadenie zo septembra minulého roku, v ktorom stanovil za povinnosť dôstojníckemu zboru, aby študoval a pozoroval správanie a charakter jednoročných dobrovoľníkov, kládol väčší dôraz. Zároveň vyzýva príslušné veliteľstvá, aby pri bojovom zadení tých záložných dôstojníkov a aspirantov, ktorí „nepodávajú úplný dôkaz naprostej oddanosti štátu“, sa postupovalo s mimoriadnou predvídavosťou.¹²⁶ Akú dôležitosť venovala aj uhorská vláda proslovanskej a protivojnovej agitácii v armáde, ilustruje prípis ministerského predsedu Š. Tiszu kniežaťovi L. Thunovi do Čiech. V liste uhorský premiér varoval pred „panslavistickou agitáciou“ prejavujúcou sa v uhorskej časti armády, ktorú vyvolávajú slovenskí a českí agitátori. Ich cieľom je podľa Tiszu utvrdiť pocit slovanskej vzájomnosti medzi vojakmi slovanskeho pôvodu, a tak obmedziť a narušiť bojaschopnosť armády pre prípad vojny.¹²⁷ Ministerstvo vojny si uvedomovalo, že mimoriadne povolávaní záložníkov a náhradných záložníkov vyvolávajú nevôľu u obyvateľstva a „škodlivo pôsobia na ducha postihnutých mužstiev“, a preto odporučilo prijať návrh ministerstva zahraničia na trvalé zvýšenie mierových stavov v pohraničných okresoch.¹²⁸

Viedenské ministerstvo vojny v období anexie Bosny a Hercegoviny už viackrát žiadalo novelizáciu uhorského trestného zákona v súvislosti s navádzaním na vojenské delikty a iné trestné činy „škodiace vojenským záujmom“. V období balkánskych vojen, vychádzajúc z množiacich sa správ o prudkom raste antipatií k vojenskej politike monarchie a k armáde, sa opäť ponosovalo na malú účinnosť uhorského trestného zákona v týchto súvislostiach. „Ako je známo“ – píše sa v dôvernom liste ministra vojny ministrovi uhorskej vlastibrany – „protimilitaristická propaganda rozvíja znovu živú činnosť. To mi dáva impulz nástojčivo žiadať Vašu Excelenciu, aby ste ráčili so všetkým dôrazom pôsobiť v tom smere, aby sa spomínaný nedostatok uhorského trestného zákona, vo veľkej miere ohrozujúci bezpečnosť vojenskej moci a monarchie, čo najskôr odstránil.“¹²⁹ S. Krobotin upozorňuje na príslušné ustanovenia rakúskeho trestného zákona z roku 1912 a navrhuje, že by mohli byť východiskom pre doplnenie uhorského trestného zákona. V tejto súvislosti poznamenáva: „veľmi by mi to bolo vítané, lebo ide o delikty, ktoré smerujú v prvom rade ku škode spoločného vojska“.¹³⁰

Slovenská čitateľská verejnosť s mimoriadnou pozornosťou sledovala prípad čatára bratislavského 14. pluku poľného delostrelectva K. Štefánka a jeho druhov, ktorí boli obvinení z prečinu vzbury. Vyšetrowanie v tejto záležitosti trvalo od jesene 1912 do konca februára 1913 a potvrdilo, že odpor k vojne so Srbskom a pocit slovanskej spolupatričnosti má u slovanských vojakov silné korene. Z materiálov cisárskeho a kráľovského posádkového súdu v Bratislave vyplýva, že K. Štefánek v prítomnosti vojakov i civilov, majúci na mysli Srbov a Rusov, sa vyjadril, že proti nim bojovať nebude, že Srbsko musí nevyhnutne dostať prístav na Jadran-

¹²³VHA Praha, Spisy prez., KK-8, 1593/1914-prez.

¹²⁴Tamže.

¹²⁵HL Budapest, HF, 783/1913-eln.

¹²⁶Tamže.

¹²⁷PAULOVÁ, M.: Balkánske války 1912 – 1913 a český lid. In: Rozpravy ČSAV 73, zošit 4. Praha 1963, s. 66.

¹²⁸MOL Budapest, ME, XLI/4556/1913.

¹²⁹MOL Budapest, ME, XLI/1043/1913.

¹³⁰Tamže.

skom mori a Rakúsko-Uhorsko mu v tom zabrániť nemôže, pretože za Srbskom stojí Rusko. Rozširoval medzi vojakmi *Slovenský kalendár*, v ktorom bol uverejnený článok „vysmievať sa“ a „obviňujúci“ rakúsko-uhorskú vojenskú mašineriu a vojenské súdy. V rozširovaní tohto materiálu mu pomáhali aj iní. Týmito previneniami sa Štefánek podľa vyjadrenia súdu dopustil „poburujúcich výrokov, ktoré mohli mať za následok obrátenie sa proti existujúcemu vojenskému poriadku, proti predstaveným alebo ich rozkazom, resp. rozšíril medzi vojakmi nenávisť a znižujúce líčenie predstavených a vojenských úradov, ktoré vyšli v tlači, aby podriadený naočkoval odpor voči horeuvedeným a takto ich inicioval k porušeniu služby“.¹³¹ Štefánek bol zároveň obvinený aj z disciplinárneho priestupku lebo v októbri 1912 usporiadal bez povolenia medzi vojakmi peňažnú zbierku pre Červený kríž balkánskych Slovanov. Vojenský súd mu vymeral dvojročný trest väzenia so zostreňným jednodňovým pôstom a 48-hodinovou samotkou každý druhý mesiac. Bol zároveň degradovaný a po vypršaní trestu mal dosluhovať. Obdobný trest dostal aj jednoročný dobrovoľník J. Hlavatý, ktorému súd dokázal taktiež prečin „vzbury“.¹³²

V tomto procese boli odsúdení iba spomínaní dvaja slovenskí vojaci a ďalší bol zbavený viny. Niektoré materiály však svedčia o tom, že išlo o širšie plánovanú akciu vplyvať na národné uvedomenie spolubojovníkov, vstúpiť im im pocit solidarity s balkánskymi Slovanmi a sústavne ich upozorňovať na to, že agresívne plány rakúskej vojenskej kamarily nie sú zlučiteľné so slovenskými národnými záujmami. Súd nezistil v tomto smere všetky danosti. Zo spomínaných materiálov napr. vyplýva, že v kasárňach boli rozširované slovenské časopisy, boli tu uskladnené z vojenského hľadiska „neželané“ knihy a časopisy, ktoré sa podarilo vojakom včas odstrániť. Niektorí z nich nadviazali kontakty s „panslavisticky“ naladenými civilmi, najmä študentmi, agitovali i mimo svojho pluku v iných bratislavských útvaroch a pod.¹³³ V súvislosti s vyšetrovaním už spomínaného teológa V. Jurkoviča sa policajnému kapitanátu v Ostrihome dostal do rúk list J. Hlavatého, v ktorom tento jednoročný dobrovoľník napísal, že vďaka agitácii sa podarilo slovenských príslušníkov pluku, ktorí doteraz „spali“, prebudiť.¹³⁴ Slovenská verejnosť túto činnosť mládeže považovala za prirodzenú a logickú. Ako to vystihli *Prúdy*, na Slovensku v súvislosti s bratislavským vojenským súdom sa obvineným vytýkala iba „nešikovnosť“ a „neobozretnosť“ v konaní, na ktorú sami doplatili.¹³⁵ „V Prešporke, v Rábe a snáď aj v iných garnizónach uhorských sedia zatvorení slovenskí vojaci, ktorí zbierali milodary na bulharsko-srbsko-čiernohorský kríž a popri tom vraj búrili svojich kamarátov ku neposlušnosti voči oficiárom atď.“ – píše v jednom článku *Prúdy*.¹³⁶

* * *

Odpor k vojnovej politike monarchie, k militarizmu a ozbrojeným silám dosahuje v období balkánskych vojen v Uhorsku i na Slovensku od prelomu storočia najširší rozsah. Aj keď antimilitaristické hnutie ani na území Slovenska a ani v celouhorskom priemere nedosiahlo v armáde také výrazné formy, ako napr. v Čechách alebo na územiach obývaných Srbmi, najmä obdobie prvej balkánskej vojny sa nesie v znamení jeho progresívneho ohlasu u civilného obyvateľstva, ale aj u slovenských príslušníkov spoločného vojska či honvédstva. V novem-

¹³¹SNA Bratislava, SNR, 54/1913.

¹³²Pomerne kompletný materiál k tomuto procesu je v SNA Bratislava, Zbierka A. Štefánka, šk. 1 až 3. Prípado bol publikovaný aj vo väčšine slovenských novín. *Prúdy*, roč. 4, 1912 – 1913, č. 5 – 6, s. 254; *Slovenský denník*, 1913, č. 48; *Národný hlásnik*, 14. 3. 1913; *Zvolenské noviny*, 25. 3. 1913. K. Štefánek bol bratom redaktora A. Štefánka.

¹³³Tamže.

¹³⁴MOL Budapest, BM, 1912/2/702.

¹³⁵*Prúdy*, roč. 4, 1912 – 1913, č. 4, s. 169.

¹³⁶Tamže.

bri 1912 masový odpor proti militarizmu nadobúdal miestami také výhražné podoby, že vojenské veliteľstvá boli pod jeho tlakom nútené zdržať odsun niektorých útvarov na južné hranice. Aby predišli incidentom, z niektorých miest posielali povolaných mladíkov na srbské hranice v noci a v civile.¹³⁷ O protivojnových náladách slovanského obyvateľstva mali podrobné informácie aj susedné štáty. V dôvernom výťahu z elaborátu evidenčného byra rakúsko-uhorského generálneho štábu, ktorý sa zaoberal ohlasom mobilizačných príprav Rakúsko-Uhorska v ruských novinách, sa píše, že aj podľa informácií ruskej tlače v monarchii „vojna je v armáde vo všeobecnosti nepopulárna“.¹³⁸ Zasadanie vlády pod vedením ministerského predsedu L. Lukácsa z 11. 1. 1913 konštatuje, že pod vplyvom balkánskych udalostí „v oblastiach obývaných národnosťami boli vnútorne také hnutia, ktoré za súčasnej naputej medzinárodnej situácie ohrozovali vnútornú bezpečnosť štátu“.¹³⁹

Ani Lukácsov nástupca Š. Tisza nezanedbal a nepodcenil otázku boja proti antimilitaristickým hnutiam. Prvé opatrenia po jeho nástupe sa nesú v znamení úsilia postaviť hrádzu protivojnovej a republikánskej propagande. Dňa 29. júna minister vnútra vydal všetkým hlavným županom dôverný obežník. V ňom žiada adresátov, aby „so zvýšenou pozornosťou sledovali antimilitaristické a proti zahraničnej politike monarchie namierené novinové správy a prípadné osvedčenia obdobného charakteru odznievajúce na zhromaždeniach“. V zdôvodnených prípadoch nariaďuje overené aktivity postúpiť kráľovskej prokuratúre.¹⁴⁰ Zdôrazňuje, že tieto požiadavky z hľadiska štátnych i vojenských záujmov vyžadujú zvláštnu pozornosť a v prípade potreby rýchly zásah.¹⁴¹ Tisza nechal zakázať republikánsku stranu a parlament prijal zákon o útoku na osobu panovníka a kráľovskú ustanovizeň.

Vrchnostenské orgány i vojenské správy venovali v období balkánskych vojen všetkým náznakom protivojnového prejavu alebo kritiky armády, zbrojenia a zahraničnej politiky monarchie veľkú pozornosť. Civilné správy, vládna tlač a politici sa netajili s ťažkosťami, ktoré vládnejmu režimu spôsobovali tieto prejavy. Pri podrobnejšom štúdiu dobových materiálov sa nemôžeme zbaviť dojmu, že z dôvodu rôznych nacionálnych a partikulárnych záujmov dokonca vedome nadsadzovali možné negatívne dôsledky antimilitaristického hnutia v danej situácii. V armáde to bolo naopak. Hlavné velenie, aj keď zavádzalo prísne opatrenia už i proti najmenším náznakom kritiky a antimilitaristických nálad vo vojsku, navonok popieralo ich existenciu. Z tohto taktického manévrovania pri propagandistickom využití protivojnového fenoménu hnutia potom vyplývali aj čiastkové rozpory medzi vojenskou správou a civilnými úradmi vo veciach otázky „slobody tlače“, hodnotenia obsahu niektorých článkov, a to i vo vládnej tlači v Uhorsku. Minister vojny S. Krobotin napr. rozhodne odmietol článok z *Budapesti Hirlapu*, v ktorom sa spochybňovala spoľahlivosť slovanských plukov v prípadnej vojne proti balkánskym národom a žiadal náležité odsúdenie zo strany uhorského ministerského predsedu.¹⁴² Hlavné velenie však v tajných materiáloch súvisiacich s čiastočnou mobilizáciou v nástupovom pláne, vypracovanom na generálnom štábe, s takouto možnosťou rátať.

Vojenské kruhy sa proti vplyvom antimilitarizmu a proti antipatiám prejavovaným voči armáde nebránili iba vnútornými nariadeniami, opatreniami a násilnými prostriedkami, ale aj cieľavedomou propagandistickou prácou. Politickovýchovná práca v armáde sa stala súčasťou výstavby masových armád už od Napoleonových čias. V tomto smere neboli výnimkou ani rakúsko-uhorské ozbrojené sily. Pritom skúsenosti ukazovali, že táto práca môže mať účinok iba vtedy, keď sa opiera o predchádzajúci dlhodobější systém ideového pôsobenia. Náčelník

¹³⁷MERÉNYI, L.: Antimilitarista mozgalmak Debrecenben az 1912 – 13. évi balkáni háború alatt. In: A Debreceni Déri múzeum évkönyve 1962 – 1964. Debrecen 1965, s. 235-241.

¹³⁸MOL Budapest, ME, XLI/5909/1912.

¹³⁹MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek. Zasadanie ministerskej rady 11. 1. 1913, zápis č. 42.

¹⁴⁰ŠOBA Bratislava, ŽB, hl. žup. 363/1913.

¹⁴¹Tamže.

¹⁴²HL Budapest, HM, 8986/1914-eln.

generálneho štábu Conrad von Hötzendorf v memorande cisárovi z apríla 1907 píše, že „medzi politickým životom krajiny a životom armády existuje nielen zdajúci sa, ale skutočný vzťah. Pri súčasnej štruktúre armády ako „ozbrojeného ľudu“ vzťah spočíva na základoch politiky. Zdravý duch armády pri krátkej lehote vojenskej služby, majúcej tendenciu k ďalšiemu skracovaniu, musí mať základ mimo armády“.¹⁴³

Pokusy masovo vplývať formou predvojenskej výchovy najmä na mládež, sa v armáde monarchie systematizujú už od prelomu storočia. V jednom z elaborátov z roku 1904, ktoré vznikali pri vojenských ministerstvách, sa konštatuje „veľká spoločenská ľahostajnosť“ k predvojenskej výchove mládeže a odporúča sa v nej pôsobiť na mládež najmä prostredníctvom školy a rôznych krúžkov. Hovorí sa v nej o potrebe jednotného systému výchovy mládeže a navrhuje v rámci predvojenskej výchovy šíriť zásady o potrebe branných síl. Autor zdôraznil naliehavosť vytvoriť vhodnú klímu na získanie sympatií voči armáde, vychovávať k zodpovednosti a k disciplíne. Zvlášť podčiarkol možnosti telocvičných spolkov, streleckých krúžkov a pod. V elaboráte sa žiada aj finančná podpora zo strany štátu.¹⁴⁴ Postupom času sa vytvoril celý uzavretý systém pôsobenia na mládež v duchu „vojenskej vlasteneckej výchovy“ zakladajúci sa najmä na využívaní škôl, krúžkov, skautingu, prednášok, vydávania literatúry a pod. Roku 1912 v Uhorsku už pôsobilo 300 mládežníckych streleckých krúžkov, z toho 200 v rámci škôl a 100 samostatne; navštevovalo ich približne 14 000 mladých. V rámci výchovy obyvateľstva v duchu vojenských ideí sa v tomto roku usporiadalo 37 prednášok, rozširovalo sa viac druhov časopisov a kníh.¹⁴⁵ Išlo o relatívne prudký rast, keď si uvedomíme, že podľa výkazov publikovaných každoročne v časopise *Katonás nevelés (Katonai lapok)* koncom roku 1908 pôsobilo na teritóriu Uhorska, vynímajúc Chorvátsko a Slavónsko, v rámci škôl ešte len 117, koncom roku 1909 už 163 a v decembri 1910 dokonca 189 takýchto krúžkov.¹⁴⁶ V roku 1911 počet týchto krúžkov stúpol na 259, pričom 166 z nich pôsobilo v rámci škôl a 93 mimo nich. Navštevovalo ich 11 128 registrovaných záujemcov. Redakcia časopisu zvlášť zdôraznila, že najmä počet kurzov založených mimo škôl sa takmer zdvojnásobil.¹⁴⁷ V roku 1911 na území Slovenska na rôznych typoch škôl pracovali takéto krúžky v Lučenci, B. Bystrici, v Prešove, Košiciach, Leviciach, Levoči, Nitre, Bratislave, vo Zvolene, v Kráľovskom Chlmcí, Ružomberku, Trenčíne, Kežmarku, Kremnici, Brezne, Revúcej, Spišskej Belej a v iných lokalitách. Viedli ich predovšetkým dôstojníci a poddôstojníci uhorského kráľovského honvédstva a iba niekoľko príslušníkov spoločnej armády. Na výučbe sa zúčastnilo aj 140 civilov.¹⁴⁸ Minister uhorskej vlastibrany prípisom z roku 1910 požiadal hlavných županov aj o vytvorenie stálych streleckých komisií v rámci jednotlivých žúp, resp. miest. V roku 1910 – 1911 boli potom vytvorené takéto komisie aj v Trenčianskej, Bratislavskej, Abovsko-Turnianskej, Užskej, Zemplínskej, Šarišskej a vo Zvolenskej župe. Z väčších miest na území Slovenska v Bratislave, Levoči, Spišskej Novej Vsi, Kežmarku, Spišskej Belej, Poprade, Žiline a v Čadci.¹⁴⁹

Hlavné velenie si pod vplyvom prudkého rozmachu antimilitarizmu a pacifizmu v období balkánskych vojen napriek týmto úspechom však uvedomovalo, že táto forma predvojenskej výchovy nemôže v zásadnejšom meradle ovplyvniť zmysľovanie mládeže. Navyiac jej dosah, aj to v obmedzenom rozsahu, mal viditeľnejšie výsledky iba v mestách.

Z tohto hľadiska je zaujímavá štúdia o vytvorení ríšskeho spolku pre brannú výchovu, vypracovaná roku 1911 pre následníka trónu. V čase balkánskych vojen bol tento elaborát za-

¹⁴³ŠAPOŠNIKOV, B.: Mozek armády. Sborník MNO 2, 1968, s. 50.

¹⁴⁴HL Budapest, HM függelék, 5728/1913.

¹⁴⁵HL Budapest, HM, 6271/1913.

¹⁴⁶Katonás nevelés (Katonai Lapok), 26, 25. 1. 1911.

¹⁴⁷Katonás nevelés (Katonai Lapok), 27, 25. 1. 1912.

¹⁴⁸Tamže.

¹⁴⁹Tamže.

slaný aj ministromi uhorskej vlastibrany ako podklad pre založenie podobného spolku v Uhorsku. Z materiálu vyznieva veľký rešpekt pred pôsobením antimilitaristickej propagandy v armáde. V úvode štúdie sa konštatuje, že kým väčšina štátov odpovedala včas a energicky na antimilitaristické prúdy, ktoré sa stále viac rozširujú v širokých ľudových vrstvách, zatiaľ Rakúsko-Uhorsko pristúpilo k zamedzeniu tejto propagandy relatívne neskoro. „Ale bezprostredné nebezpečenstvo nespočíva len v tomto antimilitarizme, ktoré ako brutálne anarchistické úsilie pracuje tým smerom, že neguje pojem vlasti a národnej cti a rozkladá štátny organizmus (herveizmus)“ – píše sa v elaboráte – ale „skrýva v seba aj jemnejšiu formu a tá je tak iste nebezpečná, pretože disponuje veľkými, plamennými slovami, ktoré vykonávajú masovú sugesciu a podporujú myšlienku, ktorá našla oduševnených, ba fanatických prívržencov vo všetkých kruhoch“.¹⁵⁰ Autori materiálu dochádzajú k záveru, že napriek silnému pôsobeniu antimilitarizmu a pacifizmu, dobrou prácou navonok treba verejnosť presvedčiť o tom, že najlepšou garanciou mieru je sila štátu a túto myšlienku opakovať dovtedy, dokiaľ si ako presvedčenie „nepreklesni postupne cestu aj u tých zástancov mieru, ktorí nekriticky sa odovzdávajú všeobecnej myšlienke mieru“.¹⁵¹ Najvhodnejšou formou na také pôsobenie sa javí vytvorenie ríšskeho spolku pre brannú výchovu. Ten by dlhodobým pôsobením na mládež v prvej etape svojej činnosti sa usiloval „vzhľadom na existujúce národné protiklady“ o akési modus vivendi, nechvejne majúci na zreteli základný cieľ spolku: ríšsku myšlienku. V druhom štádiu svojho pôsobenia by smeroval k iniciatívnemu propagovaniu tejto myšlienky a zároveň intenzívne vplýval na mládež v promilitaristickom duchu. Musí to byť však „cieľavedomé, nepretržité, zdánlivo nenásilné a neúmyselné pôsobenie, ktoré vzbudzuje hlboké a dlhotrvajúce dojmy“, zdôrazňuje sa v materiáli.¹⁵² Tvorcovia tejto myšlienky ponechávajú určité pole pôsobenia v tomto smere aj rodičovskému domu a škole. Upozorňujú však na možnosť ideového pôsobenia domáceho prostredia aj v neprajnom smere pre ríšsku myšlienku. Žiadajú, aby sa tu v duchu uvedených úvah nasadila správna „páka“. Na svoju dobu zaujímavá, ale pre vojenské velenie a pre uhorskú vládu dosť kuriózna a netypická je myšlienka, že „rozčlenenie ríšskeho spolku, ktorý by mal mať svoje organizácie prakticky všade, sa bude musieť uskutočniť podľa národnostného princípu“.¹⁵³ Ide tu o snahu zladit' národnostné záujmy národov monarchie s tzv. „ríšskymi záujmami“ a využiť autoritu národných vodcov na podporu promilitaristických snažení dynastie.

Ponechajúc stranou otázku nereálnosti týchto úvah, a to ešte v období keď u slovanských národností monarchie je badateľný stúpajúci trend odporu k armáde a militarizmu, táto myšlienka okrem iného odráža demagogické pozadie plánov rodiacich sa v okolí následníka trónu osloviť nemaďarské národy v Uhorsku aj týmto spôsobom. Hlavné velenie armády si plne uvedomovalo potrebu vytvoriť účinnú protiváhu antimilitaristickej propagande na širšej základni. Rozvíjajúc i naďalej myšlienku branného spolku, ako základného faktora v tomto smere, čiastočne už ale korigovalo pôvodný názor na budovanie tohto spolku na „národnostnom princípe“, čo by zrejme bolo narazilo na odpor aj v maďarských politických zoskupeniach. V tomto „vylepšenom“ duchu sa vypracovalo niekoľko ďalších štúdií a referátov, ktoré sa predložili na posúdenie na najvyššie miesta. Náčelník generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády v liste vojenskej kancelárii cisára z roku 1912 zdôraznil, že podnet na vytvorenie branného spolku v širokej verejnosti by mal vzísť z okruhu „vynikajúcich osobností verejného života“, a v žiadnom prípade nie z kruhov vojenských, aj keď v pozadí by stáli a spolok usmerňovali vojenské ministerstvá.¹⁵⁴ Zvíťazil názor, že branný spolok by nemal vystupovať ako nová or-

¹⁵⁰HL Budapest, HM, 6271/1913.

¹⁵¹Tamže.

¹⁵²Tamže.

¹⁵³Tamže.

¹⁵⁴HL Budapest, HM, 6271/1913, spis č. Präs. 1227 VII.

ganizácia na podporu vojenskej politiky monarchie, ale mal by sa konštituovať na základe zjednotenia už existujúcich spolkov podobného charakteru.

Z hľadiska nášho záujmu je mimoriadne zaujímavý referát, ktorý vypracoval generálny štáb rakúsko-uhorskej armády a zaslal na pripomienkovanie ministrovi vojny i ministrovi uhorskej vlastibrany 5. 7. 1912. Táto štúdia, viac než predchádzajúce, zdôrazňuje akútnu potrebu militaristickej propagandy a venuje značnú pozornosť rôznym formám ideovo-masového pôsobenia vo všetkých vrstvách spoločnosti. Pripojené poznámky ministra vojny materiál dopĺňajú o veľmi rafinované spôsoby „posilnenia pocitu príslušnosti k vojenskému telesu“ u neaktívneho mužstva, záložníkov a náhradných záložníkov umožnením sociálnych i iných výhod.¹⁵⁵

Samotná štúdia vychádza z konštatovania, že vojenská služba stratila v posledných časoch veľa na príťažlivosti. „Lesklá vonkajšia stránka pôsobí ešte ak na naivné mysle detí a žien – mládenec a muž však stoja voči tomuto povolaniu o to chladnejšie, čím menej sú im zrozumiteľné jeho význam a jeho vnútorný obsah.“¹⁵⁶ Tu môže pomôcť len široko rozvetvená a veľkorysá propaganda v prospech ozbrojenej moci a rakúsko-uhorskej štátnej myšlienky – konštatuje sa v elaboráte. Najväčšie nebezpečenstvo pre armádu v tejto sfére vidia autori štúdie v ideách socializmu, „ktorá pracuje tiež cieľavedome na škodu armády“ a v rôznych formách antimilitarizmu.¹⁵⁷ „Z nášho stanoviska – konštatuje generálny štáb – najextrémnejší smer reprezentuje protimilitaristická propaganda. Aj keď oproti tejto agitácii sa môže postupovať trestnoprávnymi prostriedkami, je predsa jasné, že osvetové a profylaktické pôsobenie by mohlo priviesť zmenu k lepšiemu.“¹⁵⁸ Do tejto agitácie navrhuje zapojiť dôstojníkov vo výslužbe, klerus, šľachtu, vyšších úradníkov, nositeľov rôznych čestných titulov a vyznamenaní a pod. „Táto propaganda by musela siahať hlboko k ľudu, aby presvedčila predovšetkým mládež vo všetkých vrstvách o vysokom etickom význame brannej povinnosti, o podstate armády. Propaganda by musela ďalej preniknúť k občianskym povolaniam, ktoré reprezentujú veľké masy voličov a daňových poplatníkov, ďalej by musela zahrnúť duchovných a spoločenských vodcov, intelektuálov, ktorí sú povolani viesť dav.“¹⁵⁹ V závere elaborátu sú uvedené základné formy pôsobenia na širokú verejnosť so zvláštnym dôrazom na mládež. Nájdeme tam široké spektrum možností vplývania na zmýšľanie ľudí, od pôsobenia cez tlač, literatúru, detské a mládežnícke družiny, krúžky, povinnú výučbu, vysoké školy, prednášky, kurzy, vojenské cvičenia, vyhlídkové lety, návštevy pamätných miest a múzeí, až po využitie kinematografických snímok, pamätných a oslavných dní, rozdávanie odznakov atď.

Uviedli sme návrh na vytvorenie jedného, aj keď centrálnе organizovaného spolku s pôsobnosťou pre celé územie monarchie, ktoré malo mať za cieľ popularizovať armádu v širších vrstvách spoločnosti a tvoriť aspoň čiastočnú protiváhu stále viac sa rozmáhajúcim antimilitaristickým náladám. Už doklady súvisiace s ideovým zdôvodnením vytvorenia branného spolku sú postačujúce na to, aby ukázali, akú dôležitosť prisudzovali armádne špičky boju s protimilitaristickým zmýšľaním obyvateľstva. A prenikanie týchto ideí priamo do armády bolo niečím, čo ohrozovalo samú ideovú podstatu brannej moci a logicky si vyžadovalo ešte striktnnejšie protiopatrenia. V samotnej armáde, zodpovedajúc celému systému vnútorného života vojsk a velenia však prevládali skôr násilné, potlačovateľské a retorzné zásahy nad výchovno-ideovým pôsobením, aj keď ani táto stránka sa nezanedbávala. I vnútri armády sa velenie pokúšalo zapojiť do boja proti antimilitarizmu čo najširší okruh činiteľov, nevynechávajúc ani cirkev. Napr. v auguste 1913 minister uhorskej vlastibrany žiadal vrchné velenie honvédstva, všetky obvodné veliteľstvá, ako aj veliteľstvá peších a jazdeckých honvédskejších divízií, aby prostredníctvom vojenských vrchností určených na vydávanie príslušných nariadení k sláv-

¹⁵⁵HL Budapest, HM, 6271/1913, spis č. Res. 2661.

¹⁵⁶Tamže.

¹⁵⁷Tamže.

¹⁵⁸Tamže.

¹⁵⁹Tamže.

nostnej prísahy nováčikov, sa spojili s duchovnými všetkých konfesií. Mali by dosiahnuť, aby tí „pri bohoslužbe nepoukazovali iba na dôležitosť a posvätnosť prísahy, ale vo svojej kázni sa zmienili aj o iných veciach, tak napríklad o dôležitosti branných síl, ďalej o tom, že protidynastické a protimilitaristické hnutia sú hriechne a neakceptovateľné atď., toto nech činia preto, aby zodpovedajúc našim cieľom pôsobili nielen na nováčikov skladajúcich prísahu, ale aj na prítomnú verejnosť“.¹⁶⁰ Podobných akcií v rámci armády bolo viac. V zásadnejšom meradle však neovplyvnili protivojnové zmýšľanie slovenských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde.

* * *

Antimilitaristické prejavy slovenského vidieckeho obyvateľstva mali v období balkánskych vojen rôznu intenzitu. Najprudší rozmach zaznamenali v období prvej balkánskej vojny, najmä v novembri 1912, v súvislosti s čiastočnou mobilizáciou rakúsko-uhorských branných síl. V období druhej balkánskej vojny vonkajšie príznaky protivojnového zmýšľania ochabovali. Popri už spomínaných príčinách zahraničnopolitického charakteru, z ktorých verejnosť usudzovala, že nebezpečenstvo vojny za účasti Rakúsko-Uhorska zrejme pominulo, dôležitú úlohu hrala aj určitá dezorientovanosť, prameniaca z faktu, že na Balkáne proti sebe bojujú dva slovanské národy. Sympatie prevažnej časti slovenskej verejnosti sa za druhej balkánskej vojny klonili k Srbsku, a tým i naďalej demonštrovali odmietavý postoj k zahraničnej a militaristickej politike monarchie.¹⁶¹ Odlišné stanovisko z popredných politických činiteľov zaujal M. Hodža. Jeho postoje ovplyvnili predovšetkým nadväznosti na tzv. belvederskú politiku a jeho koncepcia spolupráce Slovanov v habsburskej monarchii za podpory silného Bulharska.¹⁶²

V období vojenského riešenia sporov medzi Srbskom a Bulharskom sa ďalej diferencoval aj postoj Slovákov v chápaní „slovanskej politiky“, rusofilských a celoslovanských ideí, a strácali sa nádeje vkladané do perspektív národnoemancipačného zápasu s využitím silného Srbska a Bulharska na Balkáne. Tieto momenty vplývali spätne aj na vlastný národnoobraný zápas slovenského ľudu, ktorého súčasťou v tomto období bol aj boj proti militarizmu a perspektívam európskej vojny.

Protivojnové prejavy slovenského vidieckeho obyvateľstva v období balkánskych vojen boli značne roztrieštené, živelné, teoreticky neujasnené a charakterizovali ich skôr spontánne a pasívne formy odporu či protestu. V ich pozadí okrem silného proslovanského akcentu cítiť aj hospodárske a sociálne motívy. V celkovom kontexte antimilitaristického hnutia v Rakúsko-Uhorsku nevyznievajú protivojnové prejavy slovenského ľudu zvlášť výrazne. Ale aj v týchto širších reláciách upozornili na seba i najvyššie vojenské a politické kruhy monarchie. Prispeli k tomu, že vláda a armáda museli v politickej, diplomatickej i vojensko-strategickej oblasti kalkulovať s týmito silami a prispôbovať svoju politiku aj názorom „zdola“. V nemalej miere pomáhali aj vnútornému procesu národnoobraných a národnoemancipačných snáh na Slovensku. Rakúsko-uhorská monarchia, popretkávaná vnútornými hospodárskymi, spoločenskými, sociálnymi, triednymi a národnostnými protirečeniami, nevydržala revolučný nápor, ktorý sa v plnej miere prejavil koncom prvej svetovej vojny. Pri exponovaní výbušných náloží pod popukanými múrmi dualistickej monarchie asistovali na Slovensku do značnej miery aj tie sily, ktoré už v období balkánskych vojen vystupovali proti agresívnej politike monarchie na báze antimilitarizmu. Formy protivojnového odporu v období prvej svetovej vojny boli logickým dovŕšením tohto hnutia z predvojnového obdobia.

¹⁶⁰HL Budapest, HFP, 2940/1913-eln.

¹⁶¹PÍŠCH, M.: Politický postoj Slovákov k druhej balkánskej vojne. In: Slované štúdie 17. Bratislava 1976, s. 135-147.

¹⁶²Podrobnejšie pozri: DANGL, V.: Postoj Milana Hodžu k niektorým vojensko-politickým otázkam pred prvou svetovou vojnou. In: Milan Hodža – štátnik a politik. Bratislava 2002, s. 117-130.

V. DANGL: DIE SLAWISCHE IDEE UND DER ANTIMILITARISMUS IN DEN REIHEN
DER LANDBEWohner, DER JUGEND UND DER ARMEE IN DER ZEIT
DER BALKANKRIEGE (1912 – 1913)

Der Kampf der slawischen Nationen gegen die türkische Unterdrückung im Jahre 1912 hatte in der Slowakei einen starken Widerhall. In bestimmten Sinne klärte er die Ansichten der slowakischen politischen Szene auf die europäischen Ereignisse am Vorabend des Ersten Weltkrieges, bestimmte genauer die Konzeptionen und Ansichten der politischen Gruppen und regte das innere politische Leben an. Die Ereignisse am Balkan machten die Idee der slawischen Gegenseitigkeit wieder lebendig und führten zu Äußerungen spontanen Antimilitarismus, der in bedeutendem Maß die Einstellung der slowakischen Gesellschaft, vor allem der Landbewohner, zur österreich-ungarischen Armee und zur sowohl Militär-, als auch Außenpolitik der Monarchie widerspiegelte. Die den Südslawen gegenüber geäußerten Sympathien, verschiedene Formen und Gestalten des Antimilitarismus, verbale Äußerungen, Teilnahme an den kriegsfeindlichen Demonstrationen, Organisation von Geldsammlungen für Verletzten, Verbreitung von Flugblättern, öffentliche Agitation, als auch das Durchdringen antimilitaristischer Stimmung hinter die Mauern der Kasernen, Abscheu vor dem Antritt in den Militärdienst, die erhöhte Anzahl von Desertionen, Fluchten hinter die Grenze und Enthüllungen der Versuche um das Organisieren von heimlichen Jugendvereinen riefen in den höchsten Regierungskreisen und unter der Generalität eine ziemlich große Nervosität heraus. Folgend führten sie zur Reihe von Maßnahmen, die sich gegen diese „panslawistischen“ und „staatsfeindlichen“ Bewegungen auch auf dem Gebiet der Slowakei richteten. Es wurden verschiedene Dispositionen erlassen, die diese Äußerungen eliminieren sollten, als auch solche, auf Grund deren strenge Eingriffe gegen diese durchgeführt werden sollten. Es wurde ein System für die Beruhigung des Hinterlandes und der Festhaltung der „unverlässlichen Bevölkerung“ im Falle eines Kriegskonfliktes ausgearbeitet, als auch die Ausstellung der Reisepässe für die Personen, die der Militärpflicht unterlagen, verboten. Es wurde die Novellierung des ungarischen Strafgesetzes bezüglich der Straftaten, die die militärischen u.ä. Interessen schaden, beschleunigt.

Trotz diesen Maßnahmen erwarb die Massenbewegung gegen Militarismus im November 1912 mancherorts eine so zugespitzte Form, dass die Militärkommandos unter diesem Druck gezwungen waren, die Verlagerung von einigen Truppen in die Nähe der südlichen Grenze aufzuhalten. Das Militärkommando wehrte sich gegen Antimilitarismus nicht nur mit internen Anordnungen, verschärften Maßnahmen und gewaltsamen Regressen. Es fing sowohl an, eine zielbewusste Propagandaarbeit zu entwickeln. Der Verfasser verweist auf die verschiedenen Formen dieser Wirkung und bewertet einige Elaborate, die zu diesem Zweck für den Thronfolger ausgearbeitet wurden, und die auch auf dem Generalstab der österreich-ungarischen Armee entstanden.

Die antimilitaristischen Bezeugungen der slowakischen Landbewohner hatten in der Zeit der Balkankriege verschiedene Intensität. Die mächtigste Entfaltung erreichten sie in der Zeit des ersten Balkankrieges. Im Laufe des zweiten Balkankrieges liessen die äußerlichen Erscheinungen der kriegsfeindlichen Gesinnung nach. Neben den Ursachen außenpolitischen Charakters spielte auch eine bestimmte Desorientierung eine wichtige Rolle, die aus der Tatsache entsprang, dass am Balkan zwei slawische Nationen gegeneinander kämpften. Die Sympathien der überwiegenden Teil der slowakischen Öffentlichkeit neigten zum Serbien hin, womit sie gleichzeitig auch weiterhin ihre ablehnende Haltung zum militaristischen Politik und Außenpolitik der Monarchie demonstrierte. In der Zeit der militärischen Lösung der Konflikte zwischen Serbien und Bulgarien differenzierte sich weiterhin auch die Haltung der Slowaken in der Auffassung der „proslawischen Politik“, der russophilen und gesamtslawischen Ideen, und verschwanden die Hoffnungen, die man in die Perspektiven des nationalen Emanzipationskampfes mit der Ausnutzung von Serbien und Bulgarien hineinlegte. Obwohl die antimilitaristischen Äußerungen der slowakischen Landbewohner in der Zeit der Balkankriege von selbst erfolgend, theoretisch ungeklärt waren, und für die eher die spontanen und passiven Formen der Proteste charakteristisch waren, waren sie in dem inneren Prozess der Entwicklung des Nationalbewusstseins behilflich. Die Formen des antikriegerischen Widerstandes in den Endphasen des Ersten Weltkrieges waren ein logischer Gipfelpunkt dieser Bewegung der Vorkriegszeit.